

Arpad Pap, kustos – etnolog

SUBOTIČKE KRČME U DRUGOJ POLOVINI 19. VEKA (1862-1879)

Prilog etnološkim i etničkim podacima grada Subotice

Uvod

Krčme, gostione, manje prodavnice, kao i neke zanatske radionice su prostori zbivanja svakodnevnog života, komunikacioni čvorovi. Zauzimaju važno mesto u društvenim zbivanjima svakog naselja, ispunjavajući jaz koji se stvara pri nepotpunom strujanju informacija i čine potpunim svakidašnji život, koji pored sakralnih elemenata, sadržava i ove tzv. profane forme. Ljudi, kao društvena bića, u određenim kulturnim sredinama pri susretu sa sebi sličnim ili poznatim osobama, radi zapečaćenja ugodnog doživljaja, ovaj događaj smatraju delimice kao svečanu priliku, zbog čega posežu za čašom, ne retko i za viljuškom, nožem, kašikom.¹ Ukoliko je mesto za susret van zidova svoje kuće, za to najbolje odgovaraju poznate lokacije koje možemo naznačiti terminima gostiona, krčma. Posećujući ova mesta, namernik može da drži svoju ruku na pulsu naselja, da se domogne vrednih informacija. Gostione, gde je moguće i nekoliko dana boraviti u gostinskim sobama, i krčme sa raznim pićima su do najpotpunije mere odgovarale ovim zahtevima. One su se u svako vreme prilagođavale željama gosta, ali su i same bile formirajući element opšteg ukusa.

Nije bilo drugačije ni u Subotici, u vremenu izabranom za našu analizu. Pošto je istorijat grada u više navrata obrađen i prikazan od strane više autora², deo opšteg prikaza grada bih sveo na najnužniji minimum, ukazujući jedino na neke ekonomske promene koje su uticale na razvoj tada već slobodnog kraljevskog grada. Ovaj rang grad dobija 1779. g. od kraljice Marije Terezije, što omogućava gradu držanje pijace, pravo zaustavljanja robe na

¹ Elias, Norbert: Gyermek, család, halál. (Dete, porodica, smrt) Gondolat. Budapest. 1987.

² Iványi, István, Szabadka sz. kir város története I-II. (Istorija slobodnog kraljevskog grada Subotice) Szabadka 1886-1892.

Iványi, István, Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. (Istorijski i geografski imenik Bačko-bodroške županije) III. Szabadka 1906.

Malusev, Sándor, Szabadka sz. kir. város czím és lakjegyzéke (Imenik slobodnog kraljevskog grada Subotice). Szabadka. 1906.

Dr. Györe, Kornél, Szabadka településképe (Slika naselja Subotice). Subotica. 1976.

Korení. Svedočenje vekova. Subotica 1991.

granici. Prilikom napoleonovskih ratova konjunktura žita utiče pozitivno na razvoj grada i okoline, koja će i posle ostati uglavnom zemljoradnička okolina. Posle Revolucije 1848-49, tadašnje južno-ugarske županije ulaze u sastav Srpske Vojvodine i Tamiške banovine (1849-1861), sa sedištem u Temišvaru. Posle ukidanja Srpske Vojvodine i Tamiške banovine (1861), upravo zbog izuzetno visokog roda žitarica, izgrađuje se pruga Segedin-Subotica-Sombor (1869), zatim pruga prema Zemunu (1880). Ove pruge, kao i neke kasnije sagrađene pruge lokalnog značaja su se ukrštale u Subotici. Ova okolnost je samo ubrzala koncentraciju kapitala u gradu koji je i prije bio raskrsnica puteva (ovde se susreću putevi za Petrovaradin, Sombor, Baju, Kiškunhalaš, Kiškunmajšu, Segedin, Sentu), i tako znatno tržišno mesto. Posle oslobođenja od Turaka i Karlovačkim mirom (1699), do tada od strane zanatlija zapostavljena teritorija, sve više ulazi u vidokrug esnafa i njihovih članova. Ova činjenica, kao i izgradnja puteva i pruga je doprinela stvaranju naselja koje možemo nazvati gradom, nasuprot velikom naselju zemljoradničkog karaktera. Nastala dvojnost u arhitekturi i kulturi stanovanja će i kasnije ostati jedna od svojstvenosti grada koja se i dan danas može zapaziti.

Cilj i metode

Cilj rada je analiza i prikaz konzumacije alkoholnih pića u gradu Subotici u prilično kratkom vremenskom intervalu, od 1862. do 1879. godine, sa posebnim osvrtom na gradsku segregaciju. Popisne liste krčmara sačuvane u Istorijskom arhivu Subotice su omogućile analizu gore navedenog perioda po različitim metodama. Najinteresantnijom mogućnošću se pokazala analiza sa gledišta podnosioca zahteva (moglo bi se reći sa druge strane pulta), što je u stvari i najlogičnija metoda, uzimajući u obzir svojstvenosti obrađenog materijala. U periodu obrade podataka sam suočen sa nizom, na prvi pogled nesavladivih prepreka, koje na verodostojnost podataka nisu uticale, jedino postavljaju pitanje apsolutne tačnosti obrade. Sticajem srećnih okolnosti arhivirane popisne liste čuvaju podatke kao što su ime podnosioca zahteva, broj kuće gde se otvara mesto za točenje pića, rang (klasu) mesta za točenje pića, njihovu grubu klasifikaciju (gostiona, krčma, prodavnica), i svotu koja se godišnje plaća gradu za pravo točenja. Dok su za godinu uzetu kao polazna tačka analize (1862) na raspolaganju bile samo gore pomenute kategorije, u godini 1879, smatranoj kao krajnjoj tački analize, u subotičkom Geodetskom zavodu postoji katastarska karta izrađena u periodu 1878-1882³, što je bilo dostupno.

³ Mihalj Kenjveš-Tot (Könyves Tóth Mihály) izrađuje detaljni plan grada Subotice, jednu jedinu kartu, koja je relevantna u našoj analizi. Na sreću, ova karta sadržava i kućne brojeve pored obaveznih katastarskih podataka. Prilikom pokušaja lokalizacije mesta za točenje alkoholnih pića pređašnje popisne liste iz 1862 g. sam stekao gorko iskustvo, vršeći uzaludne napore pronalaženja ovih mesta na kasnije izrađenoj karti. Pošto su ranije popisne liste pratile raniju

Popisne liste podnosilaca zahteva će biti polazna tačka naše analize. Pomoću njih i već pomenute detaljne karte sam izradio nekoliko, za analizu neophodnih karata, koje će sa upoređenjem već poznatih podataka dati niz drugih odgovora, na dosad samo površno tretirana pitanja. Materijal izabran za analizu daje u stvari dve mogućnosti obrade: mogu se naslućivati markantne navike konzumacije pića življa, a pored toga, pomoću karata možemo utvrditi neka pravila izbora mesta ovih ugostiteljskih objekta. Kao nusprodukt analize možemo utvrditi neke zaista važne pretpostavke, kao proces kapitalizacije višenacionalne sredine i karakterističnu segregaciju stanovništva grada. Ovo, po redu poslednje pitanje, je do sada nedovoljno obrađeno, iako je ta pojava već od samog nastanjivanja grada prisutna. Upravo zbog neobrađenosti ovog pitanja sam odlučio da stupim na poprilično klisko tlo sa analizom imena krčmara i ugostitelja, za pronalaženje što tačnije slike grada iz perioda analize⁴.

Zbog bogatstva nađenog materijala nisam imao nameru vršiti analizu gostiona (hanova) u svojini grada, kao što će ostati otvoreno pitanje raznih društava (družine, kružoci) i svečanih prilika (npr. svadbe), gde je slavljenje praćeno po tradiciji i sa konzumacijom pića.

Opšti uslovi subotičkog vinarstva

Subotica je delimično sagrađena na pesku koji se pruža sa severa, dok su južni kvartovi nikli na rodnoj crnici. Peskovito zemljište je po svoj prilici kao stvoreno za gajenje loze. Ova činjenica je jedna od mnogih, koja naš region, smešten između zapadnoevropskog areala, koji je uglavnom okarakterisan kao teritorija gde se pije pivo, i istočnoevropskog, brdovitog areala, gde se pravi i troši pečena rakija, čini jednim od najznačajnijih vinopijskih regiona. Ovo nije značilo strogo zapostavljenje ostalih pića, ali je ukus vina obeležavao ne samo praznike, nego i svakodnevicu.

Poznata je činjenica da je ovaj peskoviti krajolik bio od davnina poznat više po kvantitetu, a manje po kvalitetu ovde stvorenog vina. Vina sa istorijskih regiona doduše nisu bila nepoznata ovdašnjem čoveku (samo da nabrojimo ona bliža, ali ipak poznata područja: sremska, vršačka, baranjska, temišvarska), ali najmasovnije trošeno vino je uvek pravljeno od grozdova branih u okolini.

praksu naznačivanja kućnih brojeva, a pri tome svaka podela parcela pomera brojeve za jedan unapred, dobijeni rezultati su bili krajnje netačni. Tužna je činjenica, da je gore navedena karta jedina postojeća karta iz tog perioda, koja se i dan danas koristi pri rešavanju spornih katastarskih pitanja. Prepustiću čitaocu odluku o tome, koliko je ova karta izvanredne važnosti za istoriju grada oštećena. Listajući kartu proteklih 120 godina ona se naročito na čoškovima i ivicama pretrpela znatna oštećenja.

⁴ Po svojoj proceni, ova analiza imena je otprilike 90% tačna, pored svih svojih nevidljivih klopki. Sa tim se mogu otkriti glavne tendencije, koje su po svojoj prilici nama najinteresantnije.

Popisne liste podnosilaca zahteva će biti polazna tačka naše analize. Pomoću njih i već pomenute detaljne karte sam izradio nekoliko, za analizu neophodnih karata, koje će sa upoređenjem već poznatih podataka dati niz drugih odgovora, na dosad samo površno tretirana pitanja. Materijal izabran za analizu daje u stvari dve mogućnosti obrade: mogu se naslućivati markantne navike konzumacije pića življa, a pored toga, pomoću karata možemo utvrditi neka pravila izbora mesta ovih ugostiteljskih objekta. Kao nusprodukt analize možemo utvrditi neke zaista važne pretpostavke, kao proces kapitalizacije višenacionalne sredine i karakterističnu segregaciju stanovništva grada. Ovo, po redu poslednje pitanje, je do sada nedovoljno obrađeno, iako je ta pojava već od samog nastanjivanja grada prisutna. Upravo zbog neobrađenosti ovog pitanja sam odlučio da stupim na poprilično klisko tlo sa analizom imena krčmara i ugostitelja, za pronalaženje što tačnije slike grada iz perioda analize⁴.

Zbog bogatstva nadenog materijala nisam imao nameru vršiti analizu gostiona (hanova) u svojini grada, kao što će ostati otvoreno pitanje raznih društava (družine, kružoci) i svečanih prilika (npr. svadbe), gde je slavljenje praćeno po tradiciji i sa konzumacijom pića.

Opšti uslovi subotičkog vinarstva

Subotica je delimično sagrađena na pesku koji se pruža sa severa, dok su južni kvartovi nikli na rodnoj crnici. Peskovito zemljište je po svoj prilici kao stvoreno za gajenje loze. Ova činjenica je jedna od mnogih, koja naš region, smešten između zapadnoevropskog areala, koji je uglavnom okarakterisan kao teritorija gde se pije pivo, i istočnoevropskog, brdovitog areala, gde se pravi i troši pečena rakija, čini jednim od najznačajnijih vinopijskih regiona. Ovo nije značilo strogo zapostavljenje ostalih pića, ali je ukus vina obeležavao ne samo praznike, nego i svakodnevicu.

Poznata je činjenica da je ovaj peskoviti krajolik bio od davnina poznat više po kvantitetu, a manje po kvalitetu ovde stvorenog vina. Vina sa istorijskih regiona doduše nisu bila nepoznata ovdašnjem čoveku (samo da nabrojimo ona bliža, ali ipak poznata područja: sremska, vršačka, baranjska, temišvarska), ali najmasovnije trošeno vino je uvek pravljeno od grozdova branih u okolini.

praksu naznačivanja kućnih brojeva, a pri tome svaka podela parcela pomera brojeve za jedan unapred, dobijeni rezultati su bili krajnje netačni. Tužna je činjenica, da je gore navedena karta jedina postojeća karta iz tog perioda, koja se i dan danas koristi pri rešavanju spornih katasarskih pitanja. Prepustiću čitaocu odluku o tome, koliko je ova karta izvanredne važnosti za istoriju grada oštećena. Listajući kartu proteklih 120 godina ona se naročito na čoškovima i ivicama pretrpela znatna oštećenja.

⁴ Po svojoj proceni, ova analiza imena je otprilike 90% tačna, pored svih svojih nevidljivih klopki. Sa tim se mogu otkriti glavne tendencije, koje su po svojoj prilici nama najinteresantnije.

Ove vrste su posađene na njima odgovarajućem, tačnije, u druge svrhe manje odgovarajućem tlu, to jest na pesku.

Ukoliko istražujemo kulturu konzumacije vina i drugih alkoholnih napitaka, ne možemo izbeći činjenicu da je veličina vinograda mnogo veća u upoređenju sa okolnim mestima i gradovima. Ova činjenica već sama po sebi nosi mogućnost stvaranja nekakvog viška, koji će postati roba, to jest mogućnost otvaranja mesta za točenje vina i drugih pića (*vidi tabelu br. 1. priloga*).⁵

Prosečna veličina subotičkih vinograda jedva prekoračuje jedno katastarsko jutro (1600 kv. hvati), gde se najviše priprema šiler, vino manje vrednosti. Opštinski popis zemljoposjednika sa više od sto jutara sadržava svega 74 posednika koji imaju više od jednog katastarskog jutra vinograda. Ukupna veličina poseda je 24187 jutara zemlje, od čega samo 1% čine vinogradi (244 kat. jutra). Najznačajniji sloj posednika vinograda čine osobe sa manjim imanjima i nadničari. U upoređenju sa državnim rezultatima, gde samo jednu petinu ukupnog roda možemo svrstati u sortu vina nazvanim šiler, a tri petine u belo vino, naši gradski rezultati pokazuju znatne razlike. Sveukupna količina vina u gradu za godinu 1878. je 62.436 akova (1 akov 54.3 litara). Prema ovom podatku na svakog stanovnika grada spada po 2 akova vina.

Ova brojka daje samo prosečan rezultat. Ukoliko želimo saznati unekoliko tačan broj vinopija, trebamo navesti neke dodatne podatke. Ako od ukupnog broja odbijemo broj žena, čeljad mlađu od 15 godina, dodamo masu vojnika stacioniranih u gradu, dobijamo teoretsku brojku od 9-10 hiljada duša, kojima je svakodnevicu u nekoliko ublažavala konzumacija vina.

Stavljajući naše podatke u širi vremenski i teritorijalni domen, možemo zapaziti smanjenje površine vinograda. U vremenskom razmaku od četrdeset godina (1853-1894), zbog pojave dotada nepoznate štetočine, filoksere, u 1875. godini kod Pančeva, odakle se brzo širi i upropašćuje dotada naveliko poznate vinske sorte, možemo opaziti postepen rast, zatim nagli pad veličine vinograda (*vidi tabelu br. 2. priloga*).

Proizvedeno vino je i u ovom slučaju bilo u uskoj vezi sa dotadašnjom tradicijom gajenja loze a pored toga i sa karakteristikama zemljišta. Poznavajući ove okolnosti, možemo pregledati prosek izažen u akovima između 1861-1872⁶ za četiri županije (Bač-Bodroška, Tamiška, Torontalska, Sremska) (*vidi tabelu br 3. priloga*).

Analizirajući županijske proseke zapažamo izuzetno visok prinos Tamiške županije, koji je u tom vremenu bio na trećem mestu po veličini prinosa. U Bačko-bodroškoj županiji je crveno vino po količini najveće, što sledi šiler. Ovi podaci čine još kontrastnijim podatke prinosa u gradu.

Između dve krajnje tačke našeg razmatranja najrodnija godina je bila 1868, dok je najslabiji rod bio 1866. godine, kada su majski mrazevi upropastili skoro ceo rod, pri čemu je svega 600 hiljada akova vina točeno u

⁵ Keleti, Károly (red), Magyarország szőlészeti statisztikája. Budapest. 1876. 273.

⁶ Keleti Károly (red), navedeno delo 107.

buradi. Prije ove godine 1863-će godine je u celoj zemlji vladala ogromna suša, kada je količina vina bila 967.000 akova.⁷

Posle pojave filoksere u Pančevu (1875) ona se ubrzo širi po svim vinogradima županija. 1877/78. godine ona hara po Torontalskoj županiji. Sledeće godine ona šteti vinogradima sađenim na crnici i u tradicionalnim vinarskim regionima županije Silađ, Abauj-Torna, Satmar i Zala. 1880-te već stiže u daljnje županije, kao što su Arad, Bač-Bodrog, Bereg, Boršod, Čongrad, Estergom, Fejer, Hont, Jas-Nadkun, Solnok, Pešt-Piliš-Solt-Kiškun, Požun, Temeš, Vespem, Zemplen, gde ova štetočina doprinosi potpunom uništenju jednog od glavnih izvoznih artikala mađarskog dela Austrougarske. 1881.-te godine se pokazuju znaci propasti baranjskih vinograda. Jedina mogućnost odupiranja je bila u dotada nepoznatom metodu, prskanju vinograda bakarnom galicom (modra galica, rézgálic, bordói lé). Druga šansa se skrivala u samom zemljištu, jer su vinogradi posađeni na pesku ostali skoro netaknuti.

Sve ove svojstvenosti idu u prilog sledećoj tabeli. Na tabeli br.4. možemo zapaziti razlike dobrih, srednjih i loših godina u četiri za nas interesantne županije. Pada u oči visok prinos Bačko-bodroške županije, koja je sebi ovaj laskajući položaj obezbedila uglavnom količinom vina sa peska (*vidi tabelu br.4. priloga*).⁸

Ovi podaci potvrđuju našu pretpostavku o bačbodroškom vinarstvu. U našem slučaju bi bilo najpragmatičnije uzeti srednju vrednost kao relevantnu. Tako bi naših 31.4 akova vina odgovaralo otprilike vrednosti 17 hektolitara po katastarskom jutru.

Broj posednika je takođe veoma važan podatak u ovom slučaju. Da bi mogli odrediti značaj vinograda u Subotici, poslužićemo se indirektnom metodom. Tabela br. 5. sumira broj opština sa vinogradom, broj posednika i prosečnu veličinu njihovih imanja (*vidi tabelu br. 5. priloga*).⁹

Uzimajući već izabranu cifru od 17 hektolitara, naš posednik vinograda (poznatiji kao budar ili pudar) godišnje raspolaže sa 13.6 hektolitara vina. Ovako utvrđena količina nije uvek odgovarala stvarnoj količini, ili onom prinosu koji je varirao u statističkim podacima. Jedan od razloga ovome možemo naći u težnji prosečnog čoveka da nekako ublaži plaćanje poreza na prinos.

Porez je bio obavezan za osobe koje mere vino na veliko, za krčmare, gostioničare i sve one, koji mere i merilima manjim od 50 litara, kao i za vlasnike vinograda. Ovi poslednji su prinuđeni platiti na hektolitar vina 2 forinte i 97 krajcara.¹⁰ Tabela br. 6. ukazuje upravo na ovu tendenciju (*vidi tabelu br. 6. priloga*).¹¹

Godine 1876. možemo zapaziti nagli pad prinosa. To je iznenađujući podatak, ukoliko prihvatimo činjenicu da je filoksere i pored geografske blizine stigla tek 1880-te godine u županiju. Ukupna površina vinogra-

⁷ Keleti Károly (red.), navedeno delo, 113.

⁸ Keleti Károly (red.), navedeno delo, 126.

⁹ Keleti Károly (red.), navedeno delo 216.

¹⁰ Szabadkai közlöny. (Subotički Bilten) IV god. 3 br. 19 juni 1879.

¹¹ Keleti Károly (red.), navedeno delo, 217.

da se postepeno povećava, što je posledica sve optimalnijeg korištenja zemljišta i porastom broja visokokvalitetnih sadnica i vinograda, kojima je cilj pored razumljive težnje za boljim životom, i ukroćavanje peska.

Sumirajući dosad navedene podatke možemo utvrditi veliki značaj vinogradarstva u slučaju Subotice, grada sa jednim od najvećih atara u mađarskom delu Austrougarske. Kao mesto sve većeg značaja za tržište i trgovinu, sasvim je logično pretpostaviti sve jače prisustvo ugostiteljstva. Pored svih činjenica ide u prilog na daleko čuvenog potrošačkog zanosa i veoma loš kvalitet pijaće vode u okolini grada. Zbog ovoga su ljudi odavno prinuđeni na konzumaciju nešto oplemenjene vode sa vinom (nije slučajno, da i pored tradicionalno višenacionalne zajednice svaki građanin poznaje pojmove kao gemišt, špricer, freč koji znače u stvari jedno te isto).

Etnički sastav Subotice između 1850-1890.

Smatrajući najinteresantnijim pitanje prisustva etničkih grupa u terci-jarnom sektoru (ugostiteljstvu) grada, razmotrićemo prvo pitanje etničkog sastava grada.

Etnički sastav grada prolazi kroz permanentne promene: periodične pozitivne i negativne pobude ekonomske prirode utiču na sastav stanovništva isto tako, kao i povremene migracijske struje koje dopiru do teritorije grada. Pod ovim faktorima se stvara široki sloj veleposednika, zanatlija, trgovaca i skorašnjih kmetova, koji posle usvojenih zakona iz 1848, postaju osobe bez većeg imanja, i kao takvi svrstavaju se u klasu nadničara. Ova zadnja masovna grupa grabi male parcele koje se prodaju na nekadašnjim gradskim pašnjacima, ukoliko je za to bilo ekonomskih razloga. Za udovoljavanje zahteva posle 1848, parcelisanje nekadašnjih gradskih pašnjaka je opšta pojava na celom područlju. Pri ovakvoj podeli se mogu zapaziti neke, gradu svojstvene tendencije segregacije. Tanak sloj veleposednika sa imanjem većim od 100 katastarskih jutara čine uglavnom Bunjevci i Mađari. Imanje srednje veličine (20-100 kj.) drže najčešće Bunjevci. Zanatlije stižu sa cele teritorije Austrougarske, u njihovim redovima možemo naći najviše Nemaca, Čeha, i ostalih nacionalnosti. Prvobitni trgovački sloj daju uglavnom Srbi, dok sloj bez ikakvog ili sasvim malog imanja daju po broju najmasovniji Mađari i Bunjevci bezemljaši. Važno je napomenuti prisustvo nekakvog narodnog fiziokratizma, po kojem je na ovom području od davnina namenjenom za zemljoradnju, statusni simbol i opšte blagostanje zavisilo od veličine zemljišta. Ovo gledište je uticalo na svaki segment života i bilo od značaja na daljnju klasnu segregaciju.

Tabela br. 1. Popis stanovništva u periodu između 1850-1890.

	Mađari	Bunjevci	Srbi	Nemci	Cigani	Česi	Hrvati	Ukupno
1850 ^a	29.858	13.894	2.676	826	148	27	14	48.958
%	61	28.4	5.5	1.7	0.3			100
1880 ^a	30.075	26.637	1479	bez pod.	325(totl)	bez pod.	bez. pod.	61.367
%	49	43.4	2.4		0.5			100
1890 ^a	38.327	31.824	1898	bez pod.	476(totl)	19	16	72.737
%	52.69	43.7	2.6		0.6			100

Od popisa stanovništva iz 1880. godine kategorije Dalmata (Bunjevaca) i Srba stoje u istoj rubrici. Upravo ova činjenica podstiče na što tačniju analizu popisa. Naime, nema u popisima markantnih grupa kao Jevreja, koji su uveliko doprineli razvoju grada, a skrivaju se u grupama namenjenim Mađarima i Nemcima. Razlog njihovom nedostatku je podela stanovništva po maternjem jeziku.

Tabela br. 8. pokazuje religiozno opredelenje stanovništva u godini 1890. Na prvi pogled ova tabela već nije korisna, ali prihvatajući činjenicu (tezu) proporcionalnog priraštaja, dobijamo nešto bolje nijansiranu sliku. (*Vidi tabelu br. 7. priloga*)¹²

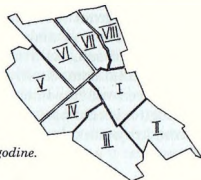
Stanovništvo rimokatoličke vere čine Bunjevci i Mađari, manjim delom Nemci. Ostali katolici su Česi, Slovaci, Nemci, dok su Srbi pravoslavne vere.

Stanovništvo zabeleženo na popisima samo delom stanuje u samom gradu, dok otprilike polovina njih živi na salašima i okolnim manjim naseljima, koja se nalaze u krugu od 25 kilometara (Čantavir, Bajmok, Ludoš, Tavankut, Žednik itd.).

Posmatrajući unutrašnji deo stanovništva grada, stoji nam na raspolaganju popis kuća i broj duša što u njima živi iz perioda između 1862-1890. Tabela br. 9. upravo daje odgovor na to pitanje (*vidi tabelu br.8. priloga*).¹³

Prije usvajanja i korištenja ovih podataka treba raščistiti neke dosad neakcentovane činjenice.

Stanovništvo Subotice je u ispitanom vremenu višenacionalno, sa karakterističnom teritorijalnom segregacijom. Analizu ćemo vršiti prema već gore navedenim kvartovima, koji su uvedeni radi lakšeg upravljanja i po uzoru većih gradova.

Silka br. 1.

Gradski kvartovi iz 1862. godine.

¹² Iványi István, navedeno delo, 257.¹³ Iványi István, navedeno delo, II 255.

Kvart označen sa brojem I se nalazi na raskrsnicama puteva, većinu stanovnika čine zanatlije, sve veći sloj činovnika čiji je etnički sastav najšarolikiji. Pošto se skoro svaki kvart na većem ili manjem delu graniči sa centralnim kvartom, u ovom kvartu i na njegovoj periferiji možemo pretpostavljati najveću akumulaciju kapitala, stečenog iz prinosa okolnih zemljišta, ali i neke vidove akumulacije kapitala, kao prodavnice, radnje, ugostiteljske objekte višeg ranga itd. U ekonomskom pogledu je ovaj kvart najmoćniji. Na daljim delovima II-IV kvarta možemo naći skoro isključivo Bunjevce, dok je V kvart nastanjen Bunjevcima i Mađarima. Većina VI kvarta je nastanjena Mađarima, VII kvart Jevrejima, a u VIII kvartu žive Srbi. Ova podela se naravno ne može jedino po upravnim jedinicama izvršiti, jer su granice kvartova uglavnom veći putevi, koji su sa obadve strane nastanjeni istom etničkom grupom, ali se mogu opaziti neke opšte tendencije.

Upoređujući predašnje tabele broja stanovnika i gore navedene, ali uprošćene pretpostavke pokazuju antagonizam na prvi pogled, koji treba odmah razjasniti. Srpsko, nemačko, češko i slovačko, kao i jevrejsko stanovništvo se nalazi skoro celim brojem u gradu. Pozamašan broj Bunjevaca i Mađara stanuje na okolnim salašima i manjim naseljima van grada. Njihov broj je zato mnogo manji u gradu.

Važniji putevi (petrovaradinski, somborski, bajski, halaški, majšanski, segedinski, senčanski) i njihova okolina je odgovarajuće područje za izgradnju reprezentativnih kuća i za usluživanje onih osoba koje prolaze gradom. Južne kvartove (II-IV) grada nastanjuju posednici velikih imanja, u našem slučaju su to Bunjevci, koji su ovako bliže svojim posedima, a zatim na obe strane somborskog puta.¹⁴ Stanovništvo mađarske narodnosti stanuje u VI kvartu, između bajskog i starog halaškog puta u okolini tzv. Jasi-bare. Jevreji stanuju i žive u VII kvartu, na području između stare i nove sinagoge i u centru grada. Srpsko stanovništvo živi kraj ose koja se može povući između pravoslavne crkve i groblja, i u centru grada bliže srpskom delu grada. Ova karakteristika nastanjivanja između sakralnih mesta će ostati i kasnije jedna od važnih faktora nastanjivanja. Ukoliko jedna porodica ili pojedinac želi da se nastani u gradu on po mogućnosti bira svojoj veri i nacionalnosti bliska mesta, čemu se još priključuje i materijalno stanje pojedinaca. Posmatrajući strukturu grada zapažamo i tzv. gradsko jezgro, malogradsku okolinu i seoski pojas. Gradskim jezgrom možemo smatrati centar grada ili I kvart i okolinu, južni delovi su oni sa malogradskom arhitekturom, dok su severni delovi oni, koji su slični selu, sa svojom arhitekturom sa niskim kućama i vrtovima za snabdevanje domaćinstva. Shodno tome, osoba bira mesto nastanjivanja i rada pored već napomenutih faktora i prema svojoj finansijskoj moći: iz ovog razloga možemo naći neke preduzetnike druge nacionalnosti i u nekim homogenim krajevima, ispunjavajući one praznine, koje se stvaraju sa vremenom na vreme.

¹⁴ Ovde treba istaći neke istorijske činjenice. Subotica je najistočniji, ali sticajem okolnosti i najbrojniji grad gde stanuju Bunjevci. Postepeno ona postaje centar bunjevačke narodnosti, pored Sombora i Baje.

Uvažavajući gore pomenute prilike, prelazimo na pitanje kulture konzumacije pića u gradu, analizirajući prvo broj i kvalitet mesta za točenje pića. Ukoliko uporedimo broj mesta za točenje pića i vrste pića, dobijamo sledeće rezultate (tabela br. 10. p-pivo, v-vino, r-rakija).

Detaljniju analizu smo priložili na kraju rada (vidi prilog br1.) (*vidi tabelu br. 9. priloga*).

Broj mesta za točenje pića je u I kvartu najveći (72) što čini 14,1% kuća, što je sasvim razumljivo posle usvajanja pretpostavke o ekonomskom, kulturnom centru grada. Sledeći po redu je VII kvart, zbog veoma malog broja kuća. Ovde se skoro u svakoj devetoj kući otvara gostiona, krčma i prodavnica (1862 godine). Sumirajući rezultate polugodišnjih i godišnjih dozvola, pivo se moglo naručiti na ukupno 231 mesta, rakija se točila na 292 lokaliteta. Zaljubljenici vina su u 274 gostiona i krčmi mogli utoliti žeđ. U ovoj godini su u blagajnu grada sakupili od godišnjih dozvola 7092 forinti, iz naknadno uložениh dozvola 1269 forinti, a polugodišnje dozvole su donele gradskoj kasi 729 forinti, što je ukupno značilo 9090 forinti u 1862-oj godini.¹⁵

Ugostiteljski objekti (njih 72) I kvarta (centra) su sa svojim delom od 21.5% davali priliv novaca u gradsku blagajnu 26.3%. Ovde su bila mesta koja se mogu naznačiti sa terminima gostiona, sa živom muzikom i mogućnošću za ples, njihov rang i sa time i svota godišnjeg zakupa bio viši. U V kvartu - koji je teritorijalno najveći - nalazimo 52 objekta (18.3% ukupnog broja), odakle se uplaćuje svega 14.5% poreza. Najmanje prijavljenih krčmi nalazimo u II kvartu (ukupno 23, što je 6.5%) i u VIII kvartu (33, 7.5%). Ukoliko se odrekneмо činjenice veće populacije u centru grada i njemu bližoj okolini, prosečna populacija u ostalim kvartovima sa prosečnim navikama konzumacije pića, mogli bi zaključiti, da su stanovnici II i VIII kvarta trošili najviše svoje vino, ili su im bile na raspolaganju neprijavljene krčme. Prelazak iz jednog kvarta u drugi, čisto radi sastajanja su bile osim nekih iznimnih slučajeva sasvim jedinstveni, izuzev odlazak u „grad“, u centar. U prilog ovoj pretpostavci stoji već prije utvrđena etnička i društvena segregacija grada.

Druga mogućnost analize nam pruža raščlanjivanje etničke pripadnosti podnosilaca zahteva u poređenju sa etničkim sastavom kvartova (*vidi tabelu br. 10. priloga*).

Podnosioci zahteva srpske nacionalnosti nalaze se u centru grada, u njihovom kvartu nastanjivanja (VIII kvart) i u VII kvartu. U kvartovima (II-VI) nastanjenim pretežno bunjevačkim i mađarskim stanovništvom oni su sa malim brojem reprezentirani. Osobe slovačke i češke nacionalnosti nalazimo u centru i u V-VI kvartu. Podnosioci zahteva mađarske nacionalnosti otvaraju lokale u centru grada i u IV-VI kvartu. U ostalim kvartovima njihov broj nije značajan. Odgovarajući pretpostavkama, Bunjevci otvaraju svoje krčme u južnim kvartovima. U VIII kvartu nema ni jednog bunjevačkog krčmara. Većinu nemačkih gostioničara i krčmara nalazimo u centru, u ostalim kvar-

¹⁵ Istorijski arhiv Subotice (u daljnjem tekstu I.A.S.) 2010/polg 1862, 2011/polg 1862.

tovima ih ima ravnomerno raspoređeno. Jevreja ima pored centra u VI-VII kvartu. Ovi delovi su najbliži njihovim kućama.

Pri upoređenju postotaka nacionalnosti ukupnom broju stanovništva sa učešćem u ugostiteljstvu, dobijamo sledeće, donekle iznenađujuće razmere:

Tabela br. 2. Razmer nacionalnosti i učešća u ugostiteljstvu.

	Srbi	Česi i Slovaci	Mađari	Bunjevci	Nemci	Jevreji	ukupno
A. % u ukupnom broju stanovništva	5.4	0.0	55.8	28.4	1.6	5.1	100
B. % među ugostiteljima	15	3.6	23.7	28.8	12.3	16.2	100
razmer B/A	2.7	∞	0.42	1.02	7.7	3.2	1

Broj ugostitelja pristiglih sa severnih područja Monarhije je u apsolutnim razmerama najveći, ali zbog njihovog niskog učešća u stanovništvu nemoguće odrediti njihov tačan razmer. Pored njih najveće učešće zapažamo kod ugostitelja nemačke nacionalnosti, zatim Jevreja i Srba. Ove tri grupe zastupaju najveći kapital u tercijarnom sektoru, u ugostiteljstvu. Broj bunjevačkih ugostitelja je skoro odgovarajući njihovom učešću u celokupnoj populaciji, dok su Mađari na kraju reda. Jedan od uzroka ovome je i specifična segregacija koja se može zapažati u zanimanju i monetarnoj snazi stanovništva. Pored ovog uzroka treba još jedanput napomenuti specifičnosti nastanjivanja, tj. onu činjenicu, da su Mađari u apsolutnoj većini u prigradskim naseljima. I pored ovih činjenica operišemo sa već utvrđenim brojevima, pošto je stvaranje tercijelnog kapitala svojstveno gradu, a ne prigradskim naseljima. To naravno ne znači apsolutno odsustvo ugostitelja u ovim naseljima, ali je više karakteristično za grad Suboticu. Dok je gradskoj monetarnoj akumulaciji više svojstven lanac, koji se može najkraće opisati sa relacijom roba-novac-roba, dotle je za klasičnu akumulaciju ruralnog društva karakterističan lanac zemlja-prinos-novac-zemlja. Ovaj zadnji lanac je znači manje gradski, više ruralan.

U slučaju podnosilaca zahteva na pola godine, između 1. novembra 1862 (Svisveti) i 24. aprila 1863 (Đurđevdan) možemo zapaziti relativno visoko prisustvo Bunjevaca i Mađara. Najverovatnije oni čine onaj sloj građana koji ne poseduju dosta hrabrosti i novaca za celogodišnje držanje ugostiteljskih objekta, na što direktno utiču i opšte tržišne cene, već u zavisnosti od svojih prinosa, otvaraju krčme gde toče svoje vino. U V kvartu se otvara 12 krčmi na pola godine, koje drže osobe bunjevačke nacionalnosti, što je 66.6% ukupnih krčmi u kvartu, a polovina bunjevačke nacionalnosti. Ovo možemo protumačiti i tako, što pored već prikazanog sloja sa velikim posedima postoji i masa koja poseduje manje parcele, gde gaje lozu.

Segregaciju gradskog stanovništva dokazuju i vrste pića, koje se toče po kvartovima. U tome nam pomaže analiza po kvartovima. U I kvartu, koji je najmešovitiji po pitanju nacionalnosti građana, u većini ugostiteljskih objekata (79%) se mogu dobiti sve tri vrste pića (pivo, vino, rakija). Služenje ovih pića je inače uobičajeno za celo područje grada, pošto je tarifa plaćena za izdavanje dozvole u 62.4% ukupnih slučajeva data upravo za sve tri vrste pića. Upravo je zbog već navedenih karakteristika interesantan visok broj ugostitelja mađarske nacionalnosti u IV kvartu (ukupno 14, što čini 31.4% polugodišnjih dozvola) ili broj mesta za točenje isključivo rakije (14, što je 35%) u VII kvartu, što, sudeći po imenima, otvaraju Jevreji. U VIII kvartu pronalazimo 16 ugostitelja Srba, od ukupnih 26, što je 61% od ukupnih ugostitelja u ovom kvartu.

Popis iz 1879. godine

Popis iz 1879. godine se ostvaruje prema već 1867. godine utvrđenim formama. Dopis sačinjen 17. avgusta 1867. godine u Budimu se interesuje za sledeća pitanja: 1. da li se pravo točenja pića daje u zakup. 2. daje li se u zakup pravo merenja pića (akcisa). 3. šta se dešava za zakupima na točenje rakije i piva.¹⁶

Gradski Magistrat na ova pitanja odgovara sledećim rečima: "Pravo na točenje pića se ne daje u zakup, nego ekonomska komisija naplaćuje onim osobama, koji se prijavljuju sa željom da mere piće, od sv. Đurđa do sv. Đurđa računajući celu godinu ili pola godine. Gostione i krčme su podeljene po odluci komisije na razrede, dole navedeni razredi su određeni 1861. godine, i od tada su važeći.

I Gostione

1. razred 108 forinti
2. razred 90 forinti
3. razred 72 forinti
4. razred 54 forinti
5. razred 36 forinti

II Krčme (točenje vina, piva i rakije)

1. razred 90 forinti
2. razred 72 forinti
3. razred 54 forinti
4. razred 36 forinti
5. razred 18 forinti

¹⁶ I.A.S. 4142/polg 1867.

III Mesta za točenje rakije

1 razred	72 forinti
2 razred	54 forinti
3 razred	36 forinti
4 razred	18 forinti
5 razred	9 forinti (u prodavnici)

Gore navedenu svotu podnosilac zahteva može prihvatiti ili odbiti, ukoliko prihvata, on to svojim potpisom overava. Uplata se vrši u gradsku blagajnu svakih pola godine unapred, u slučaju neplaćanja se ona ubire službenim putem. U Subotici 23.8. 867. godine. (Nečitak potpis).¹⁷ Razredi su ostali isti i u ispitanoj vremenu (1879) ali su godišnje cene izdavanja dozvola porasle. Mesta za točenje pića su u našem slučaju naznačena sa slovima: A-gostione, B-krčme, C-mesta za točenje rakije. Vidimo malu promenu u pitanju gostiona, pošto se pojavljuje i šesta grupa, dok su ostala mesta poredana u pet podgrupa. U slučaju gostiona se plaćalo godišnje od 60 do 300 forinti (jedino je Andraš Lihtnekert (Lichtnecker András) plaćao ovu svotu za svoju gostionu Zlatno jagnje (Aranybárány)), dok se najmanje plaćalo za krčme i mesta za točenje rakije najnižeg ranga, 30 forinti. U gostionama se poslužuje i toplo i hladno jelo, dok u krčmama toga nema. Ovo može biti jedan od razloga visokom broju gostiona. Mesta za točenje rakije stupaju u mesto nekadašnjih dućana, ili ova mesta proširuju svoj asortiman sa prodajom pića (*vidi tabelu br. 11. priloga*).

U prvom kvartu nalazimo 23.3% ukupnih gostiona. Pada u oči visok broj gostiona petog i šestog razreda, koje daju četiri petine ukupnih gostiona na području grada. Krčme petog ranga su najkarakterističnije za V-VII kvart. Tri četvrtine mesta za točenje rakije se nalazi u I-III kvartu.

Broj gostiona u privatnom vlasništvu je 244, krčmi 40, mesta za točenje rakije 33, što daje ukupno 317 mesta za točenje nekakvog alkoholnog pića. Trebamo primetiti visok broj gostiona u gradu, što možemo svesti na dva razloga: jedan od razloga je vezan za gradsku blagajnu, koja svojom klasifikacijom može ubrati više novaca za sebe, kao drugi razlog možemo nabrojiti eventualnu mogućnost napretka ugostiteljske kulture.

Ukoliko podelimo broj stanovnika grada sa brojem mesta za točenje pića, dobijamo brojku od 106 osoba po lokalitetu. Činjenica je, da smo za vreme cele analize zapostavili gostione, hotele i hanove-čarde u vlasništvu grada, zatim pozamašan broj zajedničkih prostorija udruženja, gde se za vreme velikih događaja opet točilo dosta alkoholnih pića. I pored svih ovih činjenica možemo opaziti dobru i natprosečnu zastupljenost I kvarta, a pored svih popriličnu zastupljenost II-V kvarta; VI-VIII kvart je približan proseku.

Sumirajući dosadašnje rezultate, zapisaćemo sledeće opaske iz tabele br. 14: broj gostiona je najveći u prvom kvartu, dok su u ostalim kvartovima

¹⁷ I.A.S. 4142/polg 1867.

ravnomerno raspoređeni. Krčme su najčešće u VI-VII kvartu, dok ih u I-II kvartu uopšte nema. Nema mesta za točenje rakije u VI-VII kvartu.

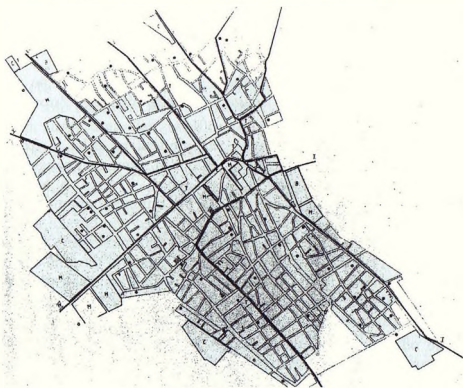
Tabela br. 3. Broj gostiona, krčmi i mesta za točenje rakije po gradskim kvartovima u 1879/1880. godini

(A - gostione B - krčme C - mesta za točenje rakije)

1879/1880	I kvart	II kvart	III kvart	IV kvart	V kvart	VI kvart	VII kvart	VIII kvart	ukupno
A	56	21	28	27	42	34	17	20	244
B	--	--	3	4	6	11	10	6	40
C	18	5	5	1	2	--	--	2	33
ukupno	74	26	36	32	50	45	27	28	317

Analiza nam omogućava i nešto precizniji prikaz materijala. Ukoliko gornje podatke razvrstamo po nacionalnosti podnosioca zahteva, dobijamo sledeću tabelu (*vidi tabelu br. 12. priloga*).

Pored statističkih podataka su nam na raspolaganju i već u predgovoru napomenute karte, koje će nam omogućiti prostornu analizu.

Slika br. 2. Karta Subotice sa glavnim putevima i važnim punktovima u gradu (crkve, groblja, suvače, vetrenjače i neke od pijaca).

Glavni putevi (krećući sa istoka u pravcu kazaljke na satu) su: I-segedinski, II-senčanski, III-petrovaradinski, IV-somborski, V-bajski, VI-halaški,

A-stari halaški put, B- put od srpske crkve ka groblju, C- put za izgon stoke, VIII-majšanski put. Glavni putevi naznačeni velikim slovima gube svoj međugradski značaj, ali pored toga ostaju značajni u životu i ekonomskom razvoju grada. Stočne pijace se nalaze na samoj granici grada, pored somborske kapije i na teritoriji između bajskog i halaškog puta. Stočna hrana se prodaje pored senčanskog puta, tik pored kasarne. Ostale pijace, koje služe za zadovoljavanje svakodnevnih potreba su u I kvartu. Crkve se nalaze u lokalnim centrima pojedinih narodnosti, a crkve koje važe kao crkve gradskog značaja, uočavamo pored glavnih komunikacijskih puteva. Tako npr. franjevačka crkva stoji na mestu nekadašnje tvrđave, tzv. Velika crkva posvećena Tereziji Avilskoj u nekadašnjem centru, koji se postepeno pomera ka današnjem centru. Srpska, jevrejska i bunjevačka crkva stoje pored puteva koji vode kroz njihovo mesto stanovanja. Prva se nalazi u okvirima nekadašnje palanke, na najvišem punktu grada, odakle vodi put ka srpskom groblju koji vidimo van granica grada. Jevrejska crkva -sinagoga stoji u VII kvartu, dok im je groblje pored halaškog puta. Crkvu u delu grada nazvanom Ker, posvećen Svetom Roki, isto vidimo na uzvišici. Groblje koje joj pripada je zapadno od nje, na jugozapadnom delu granice grada. Veliku crkvu i crkvu Sv. Roke posećuju vernici Bunjevci, sakralno mesto pravoslavnih Srba je na starom mestu, Jevreji posećuju svoju sinagogu, Mađari dolaze na bogoslužjenje u franjevačku i Veliku crkvu. Nemci, Česi, Slovaci evangelističke i protestantske vere nemaju svoje izgrađene crkve u to doba.

Kasarne nalazimo na tri mesta u gradu. Dve kasarne su pored puteva, jedna pored halaškog puta, a druga pored segedinskog. Županijska kasarna je u samom centru grada.

Mlinovi suvače su ravnomerno raspoređeni po celoj teritoriji grada, sa ustanovljenom prevagom prema glavnim komunikacijskim putevima. Posmatrajući kartu možemo pretpostavljati i neke puteve sekundarne važnosti koji vode pored glavnih puteva. Na njima zapažamo veći broj suvača. Jedno od takvih koncentrisanih mesta je pored somborske kapije, ali i kraj senčanskog puta. Na znakove unutrašnjih komunikacijskih puteva nailazimo krećući se od crkve Sv. Roke prema centru, gde ima ukupno četiri suvače. To je deo grada koji je niže od ostalih delova grada, i kao takav, koristi se samo u suvo doba. Mlinovi-vetrenjače su van teritorije grada, pored velikih puteva, koji vode iz pravca Petrovaradina, Sombora i Baje.

Južno od ose načinjene putevima ka Somboru i Segedinu putevi vode uzvišicama koje ostaju i zimi suve. Hidrogeološke osobine i u drugim slučajevima utiču na nastanjivanje, jer na primer stari i novi halaški put zaobilazi močvarni deo Jasi-bare.¹⁸

¹⁸ Ovim putem bih se zahvalio istoričaru Gezi Vašu (Vass Gčza), koji je svoje dosadašnje rezultate istraživanja saopštio.

Slika br. 3. Komunikacioni punktovi i trase sa mestima za točenje pića.

Pomoću karte možemo zapaziti veliku koncentraciju gostiona u centru grada, koji je u tom trenutku i centar zanatstva i robnog prometa. U blizini ili pri njihovom susretu opažamo veliku koncentraciju ugostiteljskih mesta.

Promet robe se odvija na osama sačinjenim putevima Petrovaradin–Segedin i Sombor–Segedin. Gostione osposobljene za prihvata kočija i noćenje se nalaze pored ovih puteva. Uz glavne puteve koji se susreću sa ovim osama isto nailazimo na veće gostione.

U blizini gradskih kapija, koje stoje na ulazima većih puteva u grad, stoje gostione u gradskoj svojini, gde grad pored gostiona u centru, ostvaruje najveći prihod.

Na dugoj stazi od Somborske kapije do centra možemo izbrojati 30 gostiona i krčmi, dok ih je na petrovaradinskom putu ukupno 15.

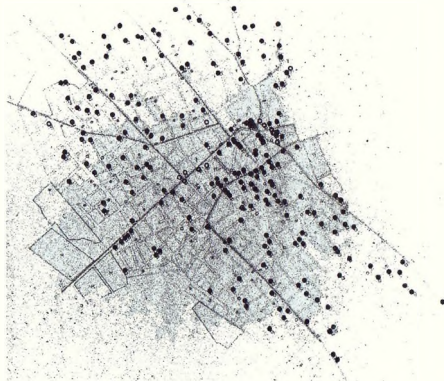
Isto tako pozitivno utiče na izbor mesta za točenje pića i blizina pijaca. Ova mesta su prilagođena zahtevima sa tim, što je u njihovom dvorištu izgrađeno mesto za prihvata kočija i konja. Ovome je doprinela i veličina parcela koje su višestruke naspram onih u centru grada.

Interesantna je relacija između lokala sa pravom točenja pića i suvača. U blizini suvača ili u samoj suvači možemo naći mesto za točenje ili krčmu. Ukoliko usvojimo (teoretsku) razdaljinu od 50 metara kao maksimalnu razdaljinu, gde se još neko mesto može smatrati „kao u blizini”, onda se 80%

suvača nalazi u blizini jednog od lokala. To naravno ne znači to, da je suvača smeštena upravo zbog krčmi i gostiona na svoje mesto, već da su mesta za točenje nastajala u njihovoj blizini. U blizini crkvi isto zapažamo veću koncentraciju gostiona i krčmi.

Sledeće mesto gde je koncentracija veća su kasarne. U ovom primeru je najpoučnija županijska kasarna na petrovaradinskom putu. U blizini kasarne i trenaža naspram nje možemo izbrojati ukupno 9 krčmi.

Krčme, gostione i mesta za točenje pića se nalaze pored već utvrđenih komunikacionih punktova i u manje frekventnim ulicama, uvek na čošku ili na kraju neke ulice. Pretpostavljajući snalažljivost krčmara i gostioničara trebamo usvojiti činjenicu, da su pored važnih puteva postojali putevi sekundarne važnosti, na što se nadgrađuju lokali za zadovoljavanje zahteva gradskog stanovništva.

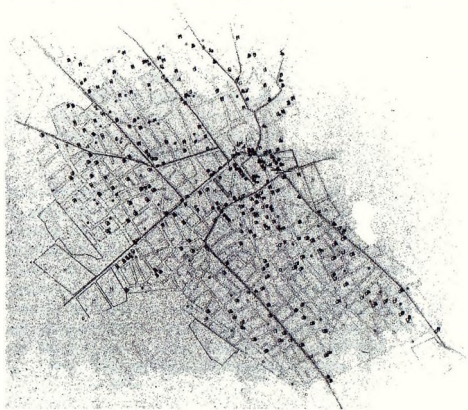

Slika br. 4. Klase gostiona i krčma na komunikacionoj mreži.

U centru grada stoji gostiona „Zlatno jagnje” (Arany bárány), vlasništvo Andraša Lihtnekerta (Lichtneckert András). U I kvartu nalazimo većinu otmenijih gostiona, ranga A2-A4. One gostione, koje su u četvrtom razredu se nalaze i na periferiji grada, zatim na prostoru između bajskog i halaškog puta, gde ih najverovatnije oživljava promet robe stočne pijace. U centru važe viši zahtevi, ovde mešovito stanovništvo verovatno želi da se zabavlja po grad-

skim normama. Osim ovih gostiona većeg ranga, gostione petog i šestog razreda su ravnomerno raspoređene po celoj teritoriji grada. Ove gostione možemo smatrati kao udovoljitelje „seoskih” potreba.

Mesta za točenje rakije se mahom nalaze u centru grada i u južnim kvartovima grada. Izuzev ovih kvartova, možemo nabrojiti svega 4 mesta za točenje rakije. Ovi su kvartovi, gde žive u većini Mađari, u VII kvartu Jevreji i u VIII kvartu Srbi. Posmatrano sa strane komunikacije, ova mesta su u centru, kraj petrovaradinskog puta i u II-III kvartu. Polazeći iz današnje prakse dućana, možemo pretpostaviti sledeće: na područjima gde se celokupni život i potrebe rešavaju u okviru kućne radinosti, radnje ne mogu opstati drugačije, samo ako u svoj asortiman uključe i prodavanje rakije. U ovim kvartovima relativno visok broj radnji-dućana dopunjuje relativno nizak broj gostiona i krčmi. Izuzetak čini centar grada, gde je njihova koncentracija neminovna. U kvartovima iznad ose Somborski put- Segedinski put broj krčmi pada u oči, gde ostale potrebe zadovoljavaju i male radnje.

Slika br. 5. Narodnost ugostitelja u gradskoj segregaciji

Neke interesantne pojave se mogu zapaziti i na karti, koja označava nacionalnost krčmara, ugostitelja i dućandžija. Kraj petrovaradinskog puta, koji je jedan od najvažnijih puteva grada uočavamo pored bunjevačkih podnosilaca zahteva i Jevreje, Nemce i Srbe. Kraj somborskog puta su se smestili srpski, bunjevački i nemački ugostitelji. U okolini suvača u II kvartu zapažamo mešoviti sastav ugostitelja. Možemo pretpostaviti, da su upravo ove

lokacije pored centra najpogodnija za ugostiteljstvo i da upravo ovde dolazi do većeg protoka kapitala. Većina ugostitelja bunjevačke narodnosti nalazi u I-V kvartu. Ova činjenica u sklopu sa prethodnom opaskom pokazuje uticaj jačanja ugostiteljstva. Mađarski ugostitelji se nalaze u centru i na severnim delovima grada, severnije od ose koju stvaraju somborski i segedinski put. Srpski ugostitelji su mahom u centru grada i u VIII kvartu. Stanovnici jevrejske vere otvaraju svoje točione u delovima bliže centru i u VII kvartu. Gostione češkog i slovačkog vlasnika su u centru. Gostione i krčme koje otvaraju vlasnici nemačke nacionalnosti (i imena) su u I kvartu i kraj značajnijih puteva. Moglo bi se zaključiti, da je kapital i želja za otvaranjem ugostiteljskih objekata više prisutna kod brojno slabijeg srpskog, nemačkog, jevrejskog i severnoslovenskog stanovništva, nego kod brojnije nadmoćnijeg bunjevačkog i mađarskog življa.

Pored dosad zapaženih fakta je još jedan vredan pažnje. Gostione četvrtog razreda, znači one što spadaju u srednju klasu, se nalaze na periferiji, između bajskog i halaškog puta, u okolini stočne pijace. Ove su gostione u rukama mađarskih ugostitelja, što naznačuje jačanje ovog lokalnog centra. Značaj ove lokacije raste vremenom: kao tržišno mesto periferijskog značaja ona će kasnije biti manji centar periferije. Pri susretu somborskog i halaškog puta možemo zapaziti veliku koncentraciju treće i drugorazrednih gostiona koje su u vlasništvu bunjevačkih, nemačkih i mađarskih vlasnika.

Preduzimljivost i tržišna cena vina

Kao što smo na početku rada već zaključili, subotička peščara je više odgovarala količinskim, no kvalitativnim zahtevima uzgoja loze. Krčmari su iz ovih razloga često točili vina iz svojih vinograda i prodavali kao kvalitetna vina, mada je to bilo zabranjeno i često su zbog toga bili kažnjavani. Naveli smo činjenicu po kojoj su ugostiteljski lokali raspoređeni po razredima. Jedan od dodatnih mogućnosti je i održavanje „plesnih priredbi“. Jedna od podnosi-laca zahteva (Andraš Filep -Fülöp András) se obraća Magistratu sledećim rečima: „Ugledni Savete! Dole potpisani Vas moli sa pokornošću, da meni, u kući starijeg Imrea Mađara, pored pijace za sitnu živinu, u krčmi koju iznajmljujem, nedeljom i praznicima omogućiti držanje plesnih priredbi. U Subotici, dana 6-og marta 1861. godine. Pokorni sluga uglednom Savetu, Andraš Filep”¹⁹ Posle razmatranja molbe podnosiocu zahteva se šalje sledeći odgovor: „...imam čast obznaniti, da je podnosilac zahteva Andraš Filep, koji je citiran i u prethodnom izveštaju zbog žalbi suseda, pošto se kuća nalazi u blizini Gradske kuće i pijace, a pošto susedi gore navedene „plesne priredbe” ne mogu trpeti, od održavanja ovakvih priredbi je prošle godine 23 septembra lišen.”²⁰ Ovaj slučaj ne stoji sam u ovom periodu. Krčmari i gostioničari su

¹⁹ I. A. S. 1959/polg 1862.

²⁰ I. A. S. 1959/polg 1862.

uvek bili na meti građana. Razlog ovome je ne samo količina ovde konzumiranog pića, već i neke nuspojave, kao pripiti ili pijani gosti, kao i pojava bludnica na ovim mestima, jer kako su naši preci o tome pisali: „...zbog nemoralna, bluda, skandala, razuzdanosti i remećenja javnog mira smo primorani da uložimo javnu žalbu na otvaranje dveju javnih kuća, koje bi se otvorile u blizini zgrade Uglednog Saveta, od koje je jedna u Hofelerovoj kući i nadzire je Svilenka Janka Jakabfi, a drugu je već i otvorio Benedek Mamzfelf, po zanimanju tkač. Zbog gore navedenih razloga vas molimo, da od dana Sv. Mihajla ove kuće jednom za svakda budu zatvorene...”²¹ Župnik Jovan Probojčević o pitanju prostitucije razmišlja na sledeći način: “Nema nikakve novine pred vašim Visočanstvom u pitanju toga, da nema ni jedne opštine, gde se blud vrši na tako otvoren način, tako bestidno kao u gradu Subotici.... pošto ove bludne žene stanuju najbliže Kalvariji, bilo je već zapaženo, da i tamo rade svoje bezbožne i skandalozne poslove...”²²

Gostioničari (u ovom vremenu još samo krčmari) su ipak za najveću prepreku smatrali visoku svotu godišnjeg poreza.

Na petom vanrednom zasedanju gradskog magistrata 16. aprila 1861. godine su razmatrali molbu, koja se odnosila na sniženje godišnjeg poreza: „... razlog ovom vanrednom zasedanju je molba, koja je pristigla 10 aprila tekuće godine i koju su potpisale 46 osoba u vezi sa odlukom broj 143k, koja je po našem mišljenju u vezi sa gradskim prihodima i sa privatnim procvatom - i koja je zbog skorog datuma Sv. Đorđa sve hitnija - u skladu sa odlukom broj 143k svota opšteg poreza se povisuje za 50%, porez na točenje rakije za 100%, naši porezi bi toliko porasli, da bih morali odustati od dosadašnje prakse točenja pića...”²³ I pored svih povećanja poreza, krčmari ne odustaju od otvaranja krčmi, ali često vidamo slučajeve nepoštovanja ugovora. Ugostiteljstvo je za pojedine slojeve stanovništva i dalje ostalo unosan posao, zbog čega zaostatak poreza plaćaju i naknadno. Šandor Lihtbraun (Lichtbraun Sándor) se obraća Opštinskom Veću sledećim rečima: „U kući Antala Kutija (Kuti Antal) sam iznajmio prostoriju pogodnu za otvaranje krčme, da merim vino, pivo i rakiju. Za vreme nabavke ovih pića mukotrpnim radom je vreme za prijavu isteklo, što nije moja greška. Kao nekadašnji kraljevski vojnik, koji nema drugih prihoda, i koji se od davnina održava točenjem vina u gradu i u Segedinu, i kao takav uvek se pristojno držao, da mi troškovi na nabavci i nabavljeno piće ne bi propali, molim da mi se pravo na držanje krčme odobri, na što vas pismeno molim... 3 jula 1862”²⁴

Točenje pića i držanje krčme je na prvi pogled unosan posao i u očima tadašnjeg življa. Nije puka slučajnost ni činjenica, da su i one osobe tražile dozvolu, kojima je zanimanje bilo sasvim drugo, i kao takvo, nije omogućilo spektakularan prosperitet. Ženski krojač Andraš Horvat (Horvát András) u

²¹ I. A. S. 4468/polg 1862.

²² I. A. S. 4455/polg 1862.

²³ I. A. S. 1861/198.

²⁴ I. A. S. 2442/polg 1862.

svojoj molbi navodi sledeće argumente." Opšte je poznata stvar, da sam kuću Ištvana Barteka (Bartek István) kupio, koja kuća je prije bila kafana sa pravom točenja vina, piva i rakije i sa pravom održavanja plesnih priredbi. Moje okolnosti - kuća me je puno koštala - su odredile, da pored dozvole za držanje krčme i kafane, svoj dosadašnji zanat ženskog krojaštva i dalje nastavim. Kratko je vreme prošlo, ali sam došao do spoznaje, da u današnjim teškim vremenima - u stisnuto doba čovečanstva - držanje kafane i krčme nije dovoljno - da i pored ogromnih žrtava, ispunjavajući svoje obaveze, održavalo nadu u čoveku, da svoju porodicu nekako snabdeva - ukoliko se ne stara o drugim sredstvima, ne može privući narod željan razonode. Ja sam ovo sredstvo pronašao u držanju plesnih priredbi, i pošto se priređivanje ovakvih zabava ne protivi ni važećim propisima, ni moralu grada ni ciljevima i dobrobiti čovečanstva, imam hrabrosti ponizno moliti vas: pored svih obaveznih poreza mi omogućite nabavku dozvole za celu 1863 godinu za održavanje plesnih zabava, izuzev radne dane - praznicima i nedeljom pored kontrole viših vlasti. Andraš Horvat gostioničar²⁶

Molba Ištvana Faragoa (Faragó István) iz VI kvarta sadržava još neke važne podatke. U svojoj molbi piše: „Dole potpisani u svojoj kući već više godina u običajno vreme priređujem plesne zabave...cele godine letnjim danima, odnosno svakog praznika...popodne od 3 sata do uveče u 8 sati nameravam priređivati dnevne plesne priredbe...”²⁶ „Čifta” po imenu Maksimilijan Grinvald (Grünvald Maximilián) ulaže molbu na mogućnost točenja rakije na pola godine.²⁷ Posle razmatranja molbe sa strane gradske kapetanije donosi se odluka, koja sadržava i sledeće obrazloženje:” ...čifta se do danas pokazao kao čovek dobrog morala, u svakom pogledu je bio bezprekornog vladanja, a imovinsko stanje mu omogućava i prodaju kraljevskog i carskog duvana na malo...”²⁸

U drugim slučajevima je molba odbijena, ukoliko su podnosioci zahteva dali razloga tome. Molba Janoša Sekereša (Szekeres János) je odbijena zbog sledećeg razloga: „...pošto pomenuta krčma nema izlaza na dvorište, dozvola se odbija.”²⁹ Na pustari Ludošu (Ludaspuszta), koja je udaljena 15 kilometara od grada, Janoš Starek (Sztarek János) namerava držati krčmu u sopstvenoj kući, ali mu odbijaju sa obzirom na to, da se red i mir na pustarama ne može dovoljno kontrolisati.³⁰

Molba za smanjivanje visokog poreza je i predmet dopisa Ištvana Selešija (Szöllösy István). Svoju molbu piše u ime zakupca Roze Kesegi (Kőszegi Róza). Iz molbe se očrtava veoma žalosna opšta slika, koja se treba prihvatiti za određenom rezervom. „...nisam u mogućnosti sebe i svoju porodicu nahraniti, i samo me je ova nezahvalna okolnost primorala da svoj dragoceni hleb

²⁶ I. A. S. 2962/polg 1863.

²⁶ I. A. S. 1592/polg 1863.

²⁷ I. A. S. 5438/polg 1863.

²⁸ I. A. S. 6316/polg 1863.

²⁹ I. A. S. 1794/ polg 1872.

³⁰ I. A. S. 1717/polg 1872.

zaradim na drugi način: od prve mi preminule supruge ostali 4 nezbrinuta deteta i jedna kuća u 4. kvartu pod brojem 2274, gde ne mogavši živeti, mislio sam izdati u zakup, što već treće godine činim, izdajući jednom ili drugom, u ovom trenutku je to krčma, ali niko dosad nije mogao izdržati svoju godinu, a kamoli kuću nekako održavati.... zbog ovog razloga već godinama ne plaćam kraljevsku dažbinu... Upravo sam zbog toga dao kuću u zakup Rozi Kesegi, koja je računajući staru, ali kobnu gradsku taksu za točenje vina (akcisa) od 18 forinti, zbog koje su i drugi propali, pri povišenoj taksi od 30 forinti osuđena na sigurni propast. Zbog toga molim uvaženu gospodu, da ovaj porez spusti bar na prethodnu vrednost... Opšte je poznata činjenica, da je moja kuća najnesrećnija u gradu, jer je prije 4 godine kapija ruinirana..."³¹

Udova Ištvana Tereka (Török István), Verona Domonkoš (Domonkos Verona) prilaže i neke za nas važne brojke o opštem prometu i prilikama: „Udova Antala Lovaša (Lovas Antal) je dala u zakup svoj podrum u VI kvartu po godišnjoj ceni od 76 forinti, gde sam otvorila krčmu, i pored činjenice, da godišnje najviše prodam ne više nego 30 akova vina, što mogu dokazati i delovodnikom, i pored toga, da u ovoj prostoriji živim i koristim, koja nije veća od 5 hvati i bez dvorišta je, ipak je komisija za procenu krčmi odredila godišnju svotu od 30 forinti, iako sam do prošle godine plaćala samo 18 forinti, kada se još u susedstvu nisu otvorile krčme, zbog čega ću pretrpeti veliku štetu.”³² Količina vina je u slučaju Maćaša Saboa (Szabó Mátyás) otprilike pedeset akova, što bi točio u svojoj kući.³³

Primeri dati na početku prikazuju sloj koji je u usponu, dok su kasniji primeri za prikaz krčmi niskog ranga.

Neke zaključke možemo doneti iz dosadašnjeg izlaganja. Ukoliko usvojimo pretpostavku, da su pića merena u krčmama zadovoljavala potrebe življa, a samo su u drugom planu oblikovala opšti ukus, možemo zaključiti sledeće: gradski sloj, koji je višenacionalan, konzumira sva tri alkoholna pića, ali je velika razlika u upoređenju sa malogradskim i seoskim stanovništvom grada u konzumiranju piva. Vino piju u glavnom u ovim zadnjim grupama. Rakija, kao sekundarni proizvod iz vinograda je prisutna u centru i VII kvartu, kao i u dućanima širom grada. Preciznije bi se moglo reći sledeće: u I kvartu, gde živi višenacionalan sloj zanatlija, piju svoja tradicionalna pića, zato zapažamo visok broj mesta sa pravom točenja piva. VIII kvart (srpski), zatim V i VI kvart daje najviše mesta gde se toči vino. U VII kvartu, koji je bliže vinogradima, ipak zapažamo visok broj mesta za prodaju rakije. To je kvart gde uglavnom žive osobe jevrejske vere, koje inače otvaraju najveći broj dućana i prodavnica. Ove lokacije su inače plaćale najmanji porez u gradsku blagajnu. U VIII kvartu se toči najmanje piva. Sudeći po ovim zapažanjima možemo zapaziti, da se razlikuje pivopijski centar i vinopijska periferija. Naravno prelazi su bezbrojni, ali se na prvi pogled ocrtava ova slika.

³¹ I. A. S. 1508/polg 1868.

³² I. A. S. 1568/polg 1868.

³³ I. A. S. 9858/polg 1879.

Kod točenja svih triju vrsta pića je postotak zahteva datih na pola godina poprilično nizak (7.7%), u čemu se kvartovi ne razlikuju puno. Drugi je slučaj sa zahtevima na pola godine za točenje vina i rakije. Iza ovih zahteva možemo pretpostavljati one osobe, koje isključivo toče svoje piće, ali ne raspolažu sa svotom novca da kupe vino i rakiju sa drugim mesta. Razlog traženja dozvole je i količina pića. Ukoliko nije mogao celo vreme točiti piće, postalo je besmisleno tražiti dozvolu. Prisustvo mesta za točenje isključivo rakije je 18%. Razlog tome možemo videti u činjenici, da se rakija može držati godinama, a pored toga se pije više rakije u zimskim mesecima.

Drugo pitanje je uticaj gradske potrošnje na tradicije seoske okoline grada. Nema sumnje, da je uticaj centra i glavnih puteva bio od značaja na manje krčme, odnosno na njihov asortiman pića. Gradska segregacija nije bila toliko stroga, da se ne bi mogle i neke navike, tako i ove koje se odnose na konzumaciju pića, preneti i ukoreniti. U ovoj činjenici vidimo mogućnost adaptacije, kao i rasprostiranje mesta sa pravom točenja piva i u gostionama i krčmama nižeg ranga i kraj sporednih puteva.

Cena vina i životni standard ugostitelja

Opšte prihvaćena pretpostavka, po kojoj bi uspon mogao biti ostvaren upravo sa otvaranjem točiona pića gde se meri svoje vino, u slučaju Subotice nije dovoljno dokazana, zbog male količine podataka. Jedino se pouzdano zna, da je porez plaćen u gradsku blagajnu bio jedan od većih prihoda grada. Pored svih ovih činjenica grad je ostvarivao prihod i od zakupa kraljevskog prava grada na uvoz vina i ostalih alkoholnih pića (tzv. akcisa). Godine 1862. pravo uvoza dobija na licitaciji Adolf Geiger, poznatiji po imenu „barun vune”. Te godine dobija pravo uvoza posle plaćanja zakupa od 4000 forinti, početna cena je bila 3400 forinti. Na licitaciji su bili prisutni još Andraš Lihtneker (Lichtnecker András), Armin Berger, i osoba po imenu First (Fürst). Ove osobe se mogu smatrati kao posjednici najvećeg mobilnog kapitala u gradu. Veleposjednici i plemići nisu obraćali pažnju na ovakve poslove, pošto su pravu vrednost videli u veličini zemlje, ili su bavljenje pićem držali niskim za sebe. Uvezeno piće je posle prodavano u gostione i krčme grada. Pravo za prodaju pića na veliko je stekla i osoba po imenu Winkler, koji je u IV kvartu u svojoj kući otvorio prodavnicu pića na veliko. Cene vina po litri u 1880. godini su bila sledeća: „Vermut iz Vilanja (Villány) 32 krajcara, seksardsko crno vino 14 krajcara, belo vino iz Deča (Decs) i Nave (Náva) 14 krajcara, subotički šiler 12 krajcara, vino iz Časartelteša (Császártöltés) 10 krajcari, rakija klekovača 50 krajcara, šljivovica iz Srema 60 krajcari, pivo iz Kebanje (Kőbánya) 30 krajcari.”³⁴

Podatak o količini uvezenog pića nam nije na raspolaganju. Ukoliko uzmamo prosek od 10 forinti za vina po hektolitru, ova količina bi trebala biti

³⁴ Szabadkai Ellenőr (Subotički kontrolor) II godina 56 broj. 11. juli 1880.

iznad hiljadu hektolitara, da bi trgovina bila donekle unosna. Ipak je podatak pažnje vredan, jer ovu fiktivnu količinu trebamo dodati količini domaćeg vina. Sudeći po ovoj činjenici možemo pretpostaviti da je ovdašnje vino bilo toliko slabog kvaliteta, da su ga pili i umesto vode - na raspolaganju su nam podaci o slabom kvalitetu vode, zbog čega se ona „popravlja” vinom - ali je ova činjenica i pokazatelj kućnog trošenja vina i velikog broja neprijavljenih merenja vina.

Ugostitelji, mereći svoje vino, bili su manje izloženi nestabilnosti pijace, koja je opet bila posledica godišnjeg roda, i kao takva korelacija ponude i potražnje. Na motivaciju točenja pića su uticali i županijski berbanski rezultati i cene. Na postepeno povećavanoj teritoriji vinograda, oni su knjižili veoma loš rezultat 1876. godine, kada su svega 0.4 hektolitara vina ostvarili po katastarskom jutru (*vidi tabelu br. 13. priloga*).³⁵

Niske cene vina u 1878. godini su motivisale pojedince da otvaraju krčme po gradu u većem broju. Visoki prinos vina je direktno i inverzno uticao na cene vina u županiji (*vidi tabelu br. 14. priloga*).³⁶

Sudeći po gornjoj tabeli, možemo pretpostaviti sledeće: ukoliko je pojedinac želeo unovčiti svoj godišnji rod, teoretski je imao mogućnost da dobije između 145 i 180 forinti.

Od toga je uvek više profita donosilo točenje domaćeg vina kao da je kvalitetno, to jest krivotvorenje.

Imamo podatke o cenama paličke velike gostione iz 1875. godine, gde su navedene cene i nekih jela. Cenovnik sadržava sledeće: cena stolnog vina od 1 ice (64 -ti deo mađarskog akova) 26 krajcara, vino mađaratsko 40 krajcara, silvaško vino 60 krajcara. Flaširano vino iz Vilanja 60 krajcari, meneško vino u velikoj boci košta isto, dok mala flaša 35 krajcara. Crna kafa košta 12, kafa sa mlekom (bela kafa) 20, čokolada 32 krajcara, dok je čaša punča 30, ruski čaj 30, limunada 20 krajcara.³⁷ Ako se pojedinac ipak odlučio za prodaju vina, za to mu je odgovarala 1876. godina, zbog rekordno slabog roda.

Ugostitelj, koji je želeo zadovoljiti širi ukus, kupovao je i pivo, što je već zbog cena piva bilo profitabilno (*vidi tabelu br. 15. priloga*).

Zgrade za točenje pića (gostione, krčme, prodavnice)

Pri izboru mesta za točenje pića, osobe zainteresovane za tu delatnost su se prilagođavale geomorfološkim i strukturalnim osobinama grada, kao i svojim finansijskim mogućnostima. Mislimo na važnije puteve i trgovačko i zanatsko jezgro grada. Ukoliko su otvorili krčmu u svojoj kući ili u kući na zakup, najčešći slučaj je otvaranje prostorije na ulicu tako što su mesto prozora na uličnu prostoriju postavili vrata. To je slučaj sa malim točionama pića

³⁵ Matlekovics Sándor, navedeno delo, 324.

³⁶ Keleti Károly (red), navedeno delo, 159.

³⁷ I. A. S. 1567/ polg 1874.

koje su najmnogobrojnije. Polazeći od tradicionalne arhitekture, ova prostori-ja ima dimenzije otprilike 5x5 m.

Gostione i hanovi (čarde) su raspolagale sa više prostorija i sa većim stepenom komfora. Godine 1880. vlasnik jedne od gostiona Jožef Šarai Sabo (Sárai Szabó József) traži dozvolu za nadgradnju svoje gostione na objekat u I kvartu, u kući br. 23. Točiona koja se nalazi u zgradi je veličine 4x4m, takvih je dimenzija i kuhinja, gde se priprema jelo koje se poslužuje u gostioni veličine 12X12m. Pored ovih prostorija se nalaze sobe od 2.90X4.20m, ukupno sedam komada. Pošto je zgrada na putu Petrovaradin-Segedin, potrebu za nadgradnju obrazlaže najverovatnije povećani promet. Na kraju hodnika se nalaze zahodi (plan br. 1-3). Ispod cele kuće je veliki podrum. Spoljašnje dimenzije zgrade su 12X28.40 m.

U molbi Antuna Zelića (Zelich Antal) se traži dozvola za gradnju podruma, na koji bi nadgradili još jednu prostoriju. Nove prostorije nisu na uličnom delu kuće, jer je kuća tradicionalno na uličnom delu, ali tročelijska kuća postaje četvoročelijska, od čega dve prostorije koriste za držanje krčme. Nastala prilika je donekle neobična: nove prostorije za krčmu su u dvorištu, veličina je 4X8 m, ispod nje je podrum za skladištenje pića.³⁸

Prodavnice ili dućani zahtevaju najmanje prostora. Prodavnica Janoša Papa (Papp János) u VII kvartu je izgrađena tako što je uličnu sobu preuredio u prodavnicu. Prostorija nije veća od 25 kvadratnih metara.³⁹ U drugom slučaju se gradi poseban objekat, ali ne prelazi gore navedenu veličinu.⁴⁰

U želji zadovoljavanja potreba gosta se traži dozvola za točenje pića u novom parnom kupatilu grada. Vlasnici Jo i First (Joó i Fürst) u VII kvartu pod brojem 351 otvaraju tako točionu A 6 ranga.⁴¹

Svečani i svakodnevni život i zbivanja u kafanama, gostionama i krčmama

Opšte je poznata činjenica da su gostione i krčme takva mesta koja su se najčešće pročula prilikom skandala, tuča, ubistva, uopšte rečeno, prilikom prekršaja reda i mira. Prije prikaza događaja koji su zabeleženi na stranicama novina, trebamo napomenuti još neke svojstvenosti, bez kojih bi primeri bili bez osnove.

Naveli smo u predašnjem izlaganju svojstvenost grada koji se može opisati kao nacionalna i društvena segregacija. Pri ovakvoj segregaciji uočavamo klasne i društvene razlike posetilaca gostiona i krčmi. Kafane, koje dosad nisu pomenute, su nosile tada imena koja su bila u modi: Zlatno jagnje (svojina Andraša Lihtnekera), zatim Pešta, Hungarija, Central, Nacional (svojina

³⁸ I. A. S. čp. eng. II kv. 5. /1880.

³⁹ I. A. S. 2463/polg 1873.

⁴⁰ I. A. S. čp. eng. IV. 1. /1880.

⁴¹ I. A. S. 9858/polg 1879.

Gustava Elenbergera). U Nacionalu su se sakupljali predstavnici tadašnjeg „krema“ omladine. U Zlatnom jagnjetu, Pešti, Lojdu su se sastajali trgovci, oficiri-husari, veleposednici. Svedočenje iz 1880. godine⁴² daje priliku upoznati preuređenje hotela Pešta, koji je ujedno bio i kafana. U njemu je vlasnik-zakupac Jožef Vizner (Viesner József) sasvim preuređio prizemne prostorije i otvorio kafanu. Iz Beča stižu stolovi za bilijar (tri komada), a jedan je za popularnu igru „karambol“. Stolovi su od mermera, sa strane izrađeni od gume. Postoji i posebna soba za čitanje i igru (karata).

Pri pojavi i porastu značaja lokalnih novina one su često korištene kao mesto za reklamu. Sledeći primer nas vodi u blizinu železničke stanice, gde će Lajoš Vajnberger (Weinberger Lajos) otvoriti kafanu i gostionu i pri tom se obraća publici sledećim rečima: „Dole potpisani imam čast obavestiti visokocenjenu publiku, da dana 29 aprila tekuće godine u četvrtak uveče u 7 sati otvaram sa najvećom svečanošću kafanu i gostionu u kući Lukača Vojnića mlađeg (ifj. Vojnits Lukács), VIII kvart stanica, po najnovijem uzoru sa najvećim komforom. Ovom prilikom će velikocenjenu publiku zabavljati sa izabranim delima izvrsni ansambl Joške Piroša (Piros Jóska). U svojim prostorijama kafane i gostione se poslužuju hladna jela, zatim visokokvalitetna vina. Od 15. maja tekuće godine će se prodavati i sladoled, i ledena kafa (eiskaffe).“⁴³

Posmatrajući život u gostionama nižeg ranga ili u krčmama - sudeći prema novinskim hronikama - prizor je puno tužniji. Praznici, kao Uskrs su sa zebnjom čekani od strane gostioničara. Krčmar sa Ludoša, Hugo Nojman (Neumann Hugo) je na primer došao u grad sa molbom gradskoj kapetaniji, da ona deluje efikasnije, naročito prilikom uskrsnog polivanja. Tada se veliki broj gostiju pojavljuje u njegovoj krčmi, gde se pije vino kao i obično u privatnim kućama, a ludoški narod je takav, da se ne plaši kolca ni batina.⁴⁴

Drugom zgodom su svoju snagu odmerili upravo muzičari. „Subotički kontrolor“ (Szabadkai Ellenör) piše o slučaju kada je „krčma Karla Grebera (Gröbert Károly) bila mesto krvavog obračuna Janoša Kolompara (Kolompár Janos) i Feliksa Peića Gavrana. Kolompar je nožem Peićevo lice toliko unakazio, da je povređeni pao na zemlju i odneli su ga u bolnicu, gde je hirurg Fridrih Paher (Pacher Frigyes) ove isečene delove sa velikom umešnošću sašio.“⁴⁵ Drugi dugo prepričavani događaj se dogodio sa sviračem cimbal Miškom: „Petrolej je isto dobar, ako nema rakije! dokazao je to cimbal Miška pre nekoliko dana. Voli gostima dvoriti i od njih izvući nešto novaca za rakiju. Jednom prilikom je gostioničar slučajno točio petrolej umesto rakije. Miška je halapljivo gutao, oči je iskolačio. Jedva je dobio vazduha od straha da će odmah izgoreti. Vode, vode! vikao je, i kako pričaju, popio je tri kante ovakve tekućine, što nije činio zadnjih pet godina ukupno.“⁴⁶

⁴² Szabadkai Ellenör. (Subotički kontrolor) II godina br. 63. 5. avgust 1880.

⁴³ Szabadkai Ellenör (Subotički kontrolor) II godina. 35 broj. 29. avgust 1880.

⁴⁴ Szabadkai Közlöny (Subotički bilten) IV god. 23 br. 11. maj 1879.

⁴⁵ Szabadkai Ellenör (Subotički kontrolor). II. godina 40. br. 1880. maj 11.

⁴⁶ Szabadkai Közlöny (Subotički bilten) IV god. 28. br. 15. januar 1879.

Akteri skandala u krčmi naravno nisu bili jedino muzičari. U leto 1879. godine u jednom broju „Subotičkog kontrolora” možemo čitati o dva tragična događaja: „U ponedjeljak je izbila krvava tuča u krčmi Andraša Zedija (Zódi András) u VI kvartu. Nekoliko husara iz 10. puka su meštanina Lajoša Mezeija (Mezei Lajos) toliko posekli sabljama, da je nesretnik drugog dana izdahnuo.”

„U nedelju, 10-tog avgusta u krčmi Č.V. je ovdašnji šegrt sedlara iz ljubomore ubio svoju verenicu svojim naoštrenim nožem.”

Sudeći po ovim opisima, krčme nisu važile kao najsigurnija mesta u gradu. Ako tome dodamo još sledeći događaj, možemo biti sasvim uvereni u našu pretpostavku: posle dužeg druženja u krčmi, dolazi do tuče u krčmi Janoša Šalajja. Ubrzo se događaji odvijaju na dvorištu, gde jedan od gostiju u ruci ima gvozdene rogulje, dok drugi toljagu, a gazda kukasti štap ovčara. Susret se završio smrću gosta sa roguljom.⁴⁷

Zaključak

Jedan od ciljeva našeg razmatranja je bio prikaz prakse konzumacije pića u gradu Subotici u izabranom periodu. Markantne crte se mogu sažeti u nekoliko rečenica: po lokalnim prilikama se najviše proizvodilo vino slabijeg kvaliteta - šiler, što je odgovaralo količinskom vinarstvu subotičke pešcare. Mogu se zapaziti razlike u tradiciji konzumacije pića u gradskom centru sa višenacionalnim stanovništvom, gde se nalazi „pivopijski” sloj grada, pored „vinopijske” periferije. Pivopijska kultura se vremenom proširuje i na periferiju, što je uzrok kvalitativnom napretku ovih lokala i sve većoj meri konzumacije piva i u krugu „seoskog” stanovništva grada. Prije ove pojave se zapaža svojstvenost, koju bi mogli sažeti na sledeći način: tzv. gradski sloj stanovništva (osobe nemačke, češke i slovačke, srpske i jevrejske nacionalnosti) toči i pije sve tri vrste pića, dok stanovništvo bunjevačke i mađarske nacionalnosti pivo pije samo u poznijim godinama. Ova činjenica dokazuje teoriju „centar-periferija” po kojoj se tehničke i druge inovacije proširuju od centra prema periferiji. Pri tom trebamo uvažiti i nacionalnu segregaciju grada kao važnu činjenicu.

Povećanje broja ugostiteljskih objekata i njihov kvalitet je u uskoj vezi sa trgovačkom moći grada i pojedinaca u njemu. Trebamo zaključiti, da je u ispitanoj vremenu najjači ugostiteljski sloj bio onaj, koji je živio u centru grada. To su Nemci, Jevreji, Srbi, Česi i Slovaci. Bunjevci i Mađari su vlasnici krčmi i gostiona nižeg ranga, kao i vlasnici koji traže dozvole na pola godine.

Gostione i kafane koje nameravaju utoliti zahteve gradskog življa, to uspevaju uvozom artikala kao bilijar, sa organizacijom plesnih priredbi, po uzoru na velike gradove tadašnje države.

Krajnji cilj rada je skroman doprinos boljem upoznavanju istorije grada i, kao takav, služi obelodanjenju nekih dosad nepoznatih podataka i njihovo tumačenje.

⁴⁷ Szabadka és Videke. (Subotica i okolina) III god. 9. februar 1879.

A SZABADKAI KOCSMÁK A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN (1862–1879)

Előszó

Szabadka italfogyasztási szokásainak és italmérési gyakorlatának bemutatására vállalkoztunk szűk két évtizeden belül. A források által megszabott határok számomra az 1861-es és 1879-es évek bemutatását tették lehetővé a szabadkai Városi Levéltár gondozásában álló - részben megőrzött - italmérési engedélyt kérők lajstromai alapján. A feldolgozás során számos megoldhatatlannak tűnő nehézséggel kellett szembenéznem, ami a feldolgozás hitelét nem, csupán a teljes pontosságot teszik megkérdőjelezhetővé. A szerencsés körülmények között fennmaradt lajstromok az italmérési jogért folyamodók nevét, lakhelyét vagy a megnyitandó italmérő hely házszámát, az italmérő hely osztályát (korcsma, bolt, vendéglő), valamint az ezért fizetendő összeget tartalmazták. Amíg a kiindulási évszámként kezelt 1862-es évből ilyen adatok álltak csupán rendelkezésemre, addig a vizsgált időszak végének tekintett 1879-es évből már csodával határos módon a város területén az évben elvégzett részletes telekkönyvi felmérés⁴⁸ is rendelkezésemre állott. Az 1862-es év több tekintetben is érdeklődésre tart számot. Egy évvel korábban szűnik meg a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven ismert, a bécsi udvar által kialakított közigazgatási egység, melyet a szabadságharcot követően hoztak létre. Feltételezhető, hogy az ezt követő évben rögzített állapotok némiképp a korábbiakhoz hasonlítottak. A vizsgált évet követően országos aszály sújtotta a vidéket. A végpontnak tekinthető évszám jó feldolgozhatóságával tűnt ki. A dolgozat mellékleteként az általam elkészített térképelemzések láthatók. Ily módon az elemzés két síkon mozgott: egyrészt az italfogyasztási szokások bizonyos sajátosságait lehetett nyomon követni, másrészt pedig a térképek segítségével az italmérő helyek kiválasztásának törvényszerűségeit elemezhetjük. A források sajátos jellegénél fogva mindezt a vállalkozó italmérő réteg szemszögéből tehetjük meg, mondhatni a söntés másik oldaláról. Ha teljes-séggel megbízható adatokat nem is kaphattunk⁴⁹, bizonyos általánosítható sajátosságokra következtethetünk.

Nem tértem ki a városi tulajdonában lévő fogadók és csárdák kérdésére, mint ahogy figyelmen kívül hagytam az egyletek és a jeles események során történt italfogyasztást is. Eltekintettem a pálinkafőzők jellegzetes rétegének,

⁴⁸ Könyves Tóth Mihály 1878-ban elkészíti a város részletes térképét, az egyetlent, amit esetemben használni lehetett. Az 1879-es lajstrom nagy szerencsémre már az új számozást követte, így az italmérő helyek pontos beazonosítása is megtörténhetett. Szomorú tény, hogy EZ az EGYEDÜLI térkép, amit a mai napig használnak a szabadkai földhivatalban, vitás kérdések eldöntésénél vagy régi telekkönyvi számok visszakeresésénél. Az olvasóra bízom annak eldöntését, vajon az elmúlt 120 év alatt mennyire rongálódott meg a térkép, mely felbecsülhetetlen értékű adatokkal szolgál a XIX. század kutatóinak.

⁴⁹ Az elemzés során alkalmazott módszer igencsak kényes területeket érint, hiszen nem átaloltam olyan rossz emlékü módszerhez folyamodni, mint a névelemzés, ami eleve kérdésessé teszi az elemzés bizonyos részeit. Ennek ellenére úgy vélem, hogy kb 90%-os pontosságú feldolgozást sikerült megvalósítani. A tendenciák tehát mindenféleképp kitapinthatók.

csoportjának bemutatásától is. A gyakorlat feldolgozása egy másik dolgozat részét képezheti.

Szabadka bortermelésének általános feltételei

Szabadka részben homokra, részben jól művelhető földre épült. Az előbbi szőlő termesztésére predesztinált terület volt. Ennek köszönhető, hogy a nyugati sörfogyasztó vagy a hegyvidéki pálinkafogyasztó övezet karéjában a bor mindig fontos italunk volt. Ez nem a többi ital mellőzését jelentette, de a bor íze meghatározta nemcsak az ünnepek, de a hétköznapi hangulatát is.

Köztudott dolog, hogy vidékünkön inkább a mennyiségi, mint a minőségi bortermelés és fogyasztás dívott. A történelmi borvidékekről származó borok fogyasztása közel állt ugyan vidékünk lelkületéhez, de a számottevő, nagy népszerűségnek örvendő bor a közeli szőlőtőkék levéből készült.

Ezen szőlőfajtákat az arra alkalmas - pontosabban a másra kevésbé alkalmas - területen, elsősorban homokon honosították meg.

Amennyiben a szabadkai italfogyasztás törvényszerűségeit kutatjuk, feltelesen meg kell jegyeznünk, hogy a szőlőterület nagysága, a környező nagyobb településeket figyelembe véve kimagaslóan magas volt. Ez már eleve arra kényszerítette a szőlősgazdákat egy részét, hogy többlet borát pénzzé tegye (lásd a függelék 1. számú táblázatát).⁵⁰

A szabadkai birtokosok szőlőjének nagysága átlagban alig haladta meg az egy katasztrális holdat, úgy tűnik leginkább a sillert termesztettek (a termett bor zömét ez a borfajta adta). A Gazdacímár⁵¹ száz hold feletti szabadkai birtokosait felsoroló táblázatában mindössze 74 olyan birtokost találtunk, akinek egy hold feletti szőlője volt. A tulajdonukban vagy bérletükben lévő földterület (24187 kh) mindössze egy százalékán (244 kh) termett szőlő. A szőlőtermelők jelentősebb rétegét a törpebirtokosok és napszámosok alkották. Az országos eredmények tekintetében a siller csak a termés egynegyedét-egyötödét tette ki, ott ahol a fehérbor az összetermelés 3/5-e volt. A bor éves összmennyisége 62.436 akót tett ki 187?-ben. A város tulajdonképpeni területén lakók mindegyikére közel 2 akó bor juthatott.

A borivók számának megállapítása egy teljesen hipotetikus számot eredményezett. Az ország népességéhez viszonyítva (15.417.000) a nőket (7.760.000), a 15 év alatti férfiakat (2.855.000), a tótok, ruténok, oláhok férfilakosságának kétharmadát (1.585.000), a Horvát-Szlavónország és a határőrség felét, akik pálinkát ittak (546.000) levonva egy olyan számot kaptunk (12.746.000) amit az össznépességből kivonva a borivók 2.670.000 számát kaptuk, amihez a katonákat értelemszerűen hozzáadták. Így alakult ki a borivók 2.815.00 rétege.⁵² Amint a későbbi kalkulációból kiderült, a napi egy icce (0.7 liter) évi 2.55hl fogyasztást jelentett fejenként-torkonként. Az összefogyasztás ennek alapján 7.169 ezer hektoliter lett volna évenként. Ennek alapján a szabadkai borisszák és más italokat fogyasztók számát elvileg 9-10000-re tehetjük.

⁵⁰ Magyarország szőlészeti statisztikája. 1876. 273.

⁵¹ Gazdacímár 1895. 170-177.

⁵² Magyarország szőlészeti statisztikája. 1876. 203.

Az 1853., 1872. évi, valamint a filoxéra pusztítása utáni 1885-ös és 1894-es kimutatások alapján a szőlőterület nagyságának visszaesését lehetett megfigyelni (lásd a függelék 2. számú táblázatát és a függelék 3. számú táblázatát).⁵³

A megyei átlagok alapján Bács-Bodrog megyében a vörösbor némiképp megelőzte a siller mennyiségét, ami még hangsúlyosabbá tette a szabadkai siller mennyiségét.

Az időszak országos átlagait tekintve Temes a harmadik, Torontál a kilencedik, míg Bács-(Bodrog) a tizenegyedik helyet foglalta el.

A két évszáz között a Dunán innen és a Tiszán túl is az 1868-as évet tekintették a legjobb évnek, mikor akóban kifejezve 1.753.534, illetve 1.757.478 bor termett. A két víz között a legrosszabb évnek az 1866-os év számított, mikor a májusi fagyok következtében mindössze 600.600 akó bort termeltek. A Tiszántúlon az ugyancsak országos aszály miatt, mely 1863-ban következett be, a legszűkebb esztendő az 1863-as volt, amikor mindösszesen 967.00 akó bort számoltak össze.⁵⁴

A filoxéra 1876-os, Pancsova környéki megjelenését követően 1877/78-ban már Pancsován és a Torontál megyei Franzfelden pusztított. A következő évben Szilágy, Abauj-Torna, Szatmár és Zala megyében károsította a kötött talajon ültetett szőlőt. 1880-ban már újabb megyékben: Arad, Bács-Bodrog, Bereg, Borsod, Csongrád, Esztergom, Fejér, Hont, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Pozsony, Temes, Veszprém, Zemplén; tapasztalták jelenlétét. 1881-ben Baranya megyét is elérte a szőlő számára végzetes, gyökért támadó fereg (lásd a függelék 4. számú táblázatát).⁵⁵

Bács-Bodrog megye holdankénti bortermése volt a legnagyobb. Ez az adat a mennyiségi bortermelésről tett megállapításunkat erősítette meg. A holdankénti átlag három lehetősége közül a közepes évet tekintettük mérvadónak. A 31.4 akós átlag durván 17 hektoliter bornak felelt meg. Ezt az adatot relevánsként kezeljük a továbbiakban (lásd a függelék 5. számú táblázatát).⁵⁶

A Bács-Bodrog megyei átlagos 17 hektoliteres termést az átlagos 0.8 holdas birtoknagysággal egy 13.6 hektoliterrel rendelkező szőlősgazda képe rajzolódott ki előttünk (lásd a függelék 6. számú táblázatát).⁵⁷

Az elméleti és bevallott átlagok közti eltérés egyik gyakorlati oka a termés utáni járadék csökkentésének szándéka lehetett. Ezt látszik igazolni az 1875. év eredménye, ami még magasabb is volt az átlagosnál (ezt 17 hektoliterben állapítottuk meg). Másrészt a filoxéra a homokos talajon nem, de a kötött talajon igencsak nagy pusztítást végzett, ami gyakorlatilag mindhárom borfajta eredményeit visszavetette.

⁵³ Magyarország szőlészeti statisztikája. 1876. 107.

⁵⁴ Magyarország szőlészeti statisztikája. 1876.113.

⁵⁵ Mo. szőlészeti statisztikája 1876.126.

⁵⁶ Mo. Szőlészeti statisztikája. 1876. 216.

⁵⁷ Mo. Szőlészeti statisztikája 1876. 217.

Szabadka népességi összetétele a vizsgált időszakban

A város nemzetiségi összetétele és a lakosságszám folyamatos változáson ment keresztül: az időszakos, várost és környékét érintő pozitív és negatív gazdasági tényezők, valamint a migrációs hullámok lenyomatukat hagyták a város népességi összetételében. A helyi adottságoknak megfelelően alakult ki a földbirtokosok rétege, a kereskedők és iparosok, valamint a jobbágyok, későbbi napszámosok markáns tömege csakúgy, mint a városi földek és legelők eladásával kis parcellákhoz jutó szőlősgazdák csoportja, csatlakozva a már korábban homokos talajú földeket magukénak tudó személyekhez.

1. sz. táblázat. Szabadka nemzetiségi összetétele 1850-1890 között

	magyar	bunyevác	Szerb	német	cigány	cseh	horvát	össz
1850 ^a	29.858	13.894	2.676	826	148	27	14	48.958
%	61	28.4	5.5	1.7	0.3			100
1880 ^a	30.075	26.637	1479	n.a.	325(tót)	n.a.	n.a.	61.367
%	49	43.4	2.4		0.5			100
1890 ^a	38.327	31.824	1898	n.a.	476(tót)	19	16	72.737
%	52.69	43.7	2.6		0.6			100

Az 1880-as évektől a dalmaták-bunyevácok és a szerbek egy csoportba kerültek. A nemzetiségek körében vallási hovatartozásuk figyelembevételével igazodhatunk el. A görögkeleti egyházhoz tartozók között a szerbeket, a magyar és német anyanyelvűek között találtuk az izraelitákat (lásd a függelék 7. számú táblázatát),⁵⁸ (lásd a függelék 8. számú táblázatát).⁵⁹

A városban lakók és a város összlakossága közti különbség a tartozéktelepüléseken, tanyákon, szállásokon lakó népességből, valamint a közigazgatásilag a városhoz tartozó települések lakosságának számából adódott. A házak száma ennek ellenére irányadó lesz a következőkben.

Az összehasonlítás alapjául néhány elméleti-gyakorlati előzményt kell elfogadnunk. Szabadka lakossága nemcsak többnemzetiségű volt a vizsgált időszakban, de sajátos nemzetiségi szegregáció, elkülönülést is tapasztalhattott. Az I. körben, mely az utak kereszteződésében feküdt, a lakosság zömét az iparosok, a hivatalnokok egyre duzzadó rétege tette ki, melynek nemzeti-összetétele volt a legvegyesebb. Miután majdnem minden kör egy kisebb-nagyobb szakaszon érintkezett a fent nevezett területi egységgel, azok majdnem központhoz közel eső részein és a központban találtuk meg a tőkeakkumuláció más, nem kifejezetten a földből adódó útját választó lakosságot, ami a nemzetiségi összetétel tekintetében a vegyes, német, tót, szerb, magyar, bunyevác és izraelita vallású népességet jelentette. A II-IV. kör köz-

⁵⁸ Iványi I. 1892. II. 257.

⁵⁹ Iványi I. 1892. II. 255.

⁶⁰ Gondoljunk csak a Szent György templom 1898-as megépülésére, ami a zentai-úti temetővel olyan tengelyt alkotott, amit fokozatosan magyar lakosság kezd benépesíteni.

ponttól távolabb eső részein a lakosok kis számától eltekintve bunyevácok éltek vagy ott találhattuk városi házukat, míg az V. kör bunyevác és magyar többségű. A VI. kört túlnyomórészt magyar, a VII. kört jobbra izraelita, a VIII. kört szerb nemzetiségű lakosok lakták. Ezt természetesen nem lehet mereven elválasztani a közigazgatás megkönnyítése céljából kialakított körök mentén, de más szempontok megerősítették feltételezésünket.

Az utak (Pétermvárad, Zombori, Bajai, Halasi, Majsai, Szegedi, Zentai) egymást a későbbi központban keresztelték, a fellendülő ipar és kereskedelem szempontjából tehát a legalkalmasabbnak bizonyultak a gyökéresztésre. Másrészt az utak és a központ a reprezentáció, a látványos fogyasztás helyszínei lettek. A város déli, szántóföldi művelésre legmegfelelőbb részeit a délebbre fekvő tanyák, szállások birtokosai lakták, akik ez időben jobbra bunyevácok. A gazdagságot és tekintélyt jelentő földekhez közeli II-V. körökben laktak, valamint a nyugat-kelet tengelyt alkotó Zombori út két oldalán. A VI. kör magyar lakossága a mai Bajai út és a néhai Jaszi-bara környékén telepedett le, míg az izraelita lakosok a régi és új zsinagóga, valamint a város területén kívül eső „zsidó-temető” által alkotott tengely mentén, annak városhoz közelebb eső felén. A VIII. kör szerb lakossága a templom és temető közti tengely mentén lakott. A templom-temető tengely a lakosság későbbi letelepedését is befolyásolta.⁶⁰ Az egyéni lakóhely választás egyik szempontjának tekinthetjük tehát a már megtelepedett lakosság nemzetiösszetételét, amit fokozatosan változtat meg a vásárlási erő: a nagyobb vásárlóerővel rendelkező egyének a céljaiknak (iparűzés, vendéglátás stb.) megfelelő kommunikációs csomópontokat, a szerényebb lehetőségekkel bírók a foghíjakat töltötték be.

Ennek tükrében tekintjük át a lajstromok italfogyasztásra vonatkozó részeit.

Az italmérő helyek (1862) összeírását összehasonlítva az éves kocsmatartást kérők számával és arányával, valamint a mérendő italok fajtaival, a következő adatokat kaptuk (*lásd a függelék 9. számú táblázatát*).

Az italmérési engedélyért folyamodók száma az I. körben kimagasló volt, hiszen a 72 italmérő hely a házak 14.1%-ában üzemelt, ezt a VII. kör követte, a házak kis száma miatt. Itt majdnem minden kilencedik házban kapható volt valami szeszes ital. A városban ekkor sört (az éves és féléves adatokat összeadva) 231 helyen rendelhettek, míg pálinkát 292 helyen. A bor kedvelői 274 helységben hódolhattak szenvedélyüknek és olthatták szomjukat. Az 1862-es évben éves bérletekből 7092, az utólagosan benyújtott kérelmekből 1269, a félévesekből 729 forint bevételt valósított meg Szabadka városa⁶¹, ami az 1862-es évben összesen 9090 forint bevételt jelentett.

Az első kör (a központ) 72 kocsmája (az összes kocsmá 21.5%-a) adta a bérletekből befolyó pénzösszeg 26.3%-át. Itt voltak az ún. vendéglők, tancos he-

⁶⁰ Sz.V.Lt. 2010./polg 1862, 2011/polg 1862

lyek, melyek bérleti díja magasabb volt. Az V. kör (mely területileg a legnagyobb) 52 kocsmája (18.3%) csak a bérletek 14.5%-át fizette be.

Legkevesebb bejelentett kocsmá a II. körben (23, százalékban 6.5%) és a VIII. körben (33, ami 7.5%) volt. Ha a központot jellemző nagyobb populációtól eltekintünk, és a többi hét körben hasonló népsűrűséget feltételezünk, az ivási kedvet átlagosnak véve úgy vélhetnénk, hogy az II. és VIII. kör lakosok leginkább a saját borukat itták, vagy nagyszámú bögrecsárda állt rendelkezésükre. Azt a lehetőséget, hogy egy másik körbe jártak szórakozni, egyedi esetektől eltekintve elvethetjük.

Az elemzés másik síkja az italmérésért folyamodók nemzetisége és a körök nemzetiségi összetételének összehasonlítása képezte (*lásd a függelék 10. számú táblázatát*).

A szerb nemzetiségű italmérőket a városközpontban, valamint a lakhelyükhöz közel fekvő VII-VIII. körben találhattuk meg a névsorok alapján. A zömében bunyevác (II-V.) és magyar lakta V-VI. körben csak szerényen képviseltették magukat.

A tótok a városközpontban, valamint a vegyes V. és magyar VI. körben telepedtek meg. Megjegyzendő, hogy az 1880-as éveket követően az iskoláztatásnak köszönhetően teljesen beolvadtak a magyarságba.

A magyar italmérők a városközpont mellett a IV-VI. körben jelentkeztek nagyobb számban, egyébként számuk nem volt jelentős. A bunyevácok a várokozásnak megfelelően az általuk lakott területeken, valamint a központhoz közeli részeken mérték italt. A VIII. körben egyetlen bunyevác kocsmáros sem találtunk. A német nevű italmérők zöme az I. körben volt, a többi városrészben pedig arányosan eloszlottak. Az izraeliták a központon kívül a VI-VII. körben tevékenykedtek nagyobb számban. Ezek a lakóhelyükhöz legközelebb eső kerületek.

2. sz. táblázat Az engedélyért folyamodók százalékaránya az összlakosságban betöltött arányukkal összevetve ugyancsak meglepő eredményekkel szolgált:

	szerb	tót	magyar	bunyevác	Német	izraelita	össz.
A. lakosság%	5.4	0.0	55.8	28.4	1.6	5.1	100
B. italmér•%	15	3.6	23.7	28.8	12.3	16.2	100
arányuk B/A	2.7	∞	0.42	1.02	7.7	3.2	1

Kiemelkedik a német italmérők magas aránya az összlakossághoz viszonyítva, amit az izraeliták, majd a szerb italmérők követek. A tót (felvidéki) kocsmárosok aránya a lélekszámhoz viszonyítva aránytalanul magas, volt számokban ki sem fejezhető. A szerbek és izraeliták is jelentős tökeerőt képviseltek. A bunyevácok részvétele a lakosság nemzetiségi hovatartozásával arányos volt, a magyarok pedig (az összlakosság zömét alkotva) csak sereghajtóként léptek fel. Itt kell megjegyeznünk, hogy az aránytalanságok egy másik lehetséges forrása a közigazgatásilag Szabadkához tartozó települések lakosainak nemzetiségéből is adódhatott: Olyan homogén falvak, mint pl. Ludas, csak a vásárok alkalmával és a lakosság összeírásában szerepeltek, ők

tehát nem igazán tartoztak a városlakók csoportjába. A nagyszámú település népessége ugyancsak jellegzetes nemzetiségű volt, így például a város által telepített Csantavér magyar és tót, Bajmok német, bunyevác és magyar nemzetiségű stb. Ennek ellenére a közigazgatási egység (Szabadka sz. k. v.) egész területén rögzített számokkal operáltunk, hiszen a tőketermelés szempontjából a városi tőketermelés -esetünkben az italmérésből adódó pénztőke - sok tekintetben különbözött a hagyományos értékmérő és tőkeakkumuláló, a földbirtok-nagyság felhalmozásának módjától. Míg az előbbi elsősorban a városi áru-termék-pénz lánc jellemezte, az utóbbi kiindulópontja a föld és annak nagyságav volt. Ennek szellemében nem kötődött annyira a városhoz.

A féléves (1862. november 1. – 1863. április 24.) italmérési engedélyért folyamodók között a magyarok és bunyevácok magas aránya volt szembeötlő. Valószínűleg ők alkották a vállalkozók azon bátortalanabb rétegét, akik saját borukat is csak akkor mérték, ha a szüret kedvező eredményekkel kecsegtetett, mint-hogy vásárolni képtelenek voltak, nem volt annyi kockáztatásra érdemes tőkéjük. Az V. körben 12 bunyevác tulajdonú italmérés nyílt fél évre, ami a körön belül 66,6%, a nemzetiségen belül pedig 50%-ot tett ki. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a közismerten nagy birtokokkal rendelkezők mellett egy, a boldogulását kis tőkebefektetéssel biztosítani kívánó réteget is megtalálhattunk a városban.

A városi lakosság szegregációját úgy tűnik az italok fajtái is bizonyították.

Árnyaltabb képek kaptunk a körönkénti elemzés során. Az I. kör (vegyes nemzetiségű) a haladó igényeket kielégíteni kívánván az italmérő helyek (korcsmák, vendéglők, boltok) zömében (79%) mindhárom italfajtát (sör, bor, pálinka) mérte. Mindhárom italfajta felszolgálása egyébként a város egész területére jellemző volt, hiszen az éves italmérési díjak 62.4%-ára ilyen engedélyhez kötődött. Annál inkább feltűnő a magyar italmérések száma a IV. körben (összesen 14, az italmérő helyek 31,7%-a), illetve a pálinkamérő boltok száma (14, ami 35%) a VII körben, amit neveik alapján megállapítva izraeliták nyitottak. A VIII. kör 26 italmérő helyéből 16-ban szerb bérletet találtunk (61%).

Az 1879-es lajstrom

Az 1879-ben összeállított lajstrom egy már tizenkét éves gyakorlatot tart továbbra is mérvadónak. Ezek szerint az italmérések három csoportra, úgy-mint A-vendéglők, B-korcsmák, C-pálinkamérő helyek kategóriákba soroltuk. A közigazgatás vendéglők esetében hat, a korcsmák és pálinkamérő helyek esetében öt alosztályt vett figyelembe, ami az adózást volt hivatott szolgálni. A vendéglők 60 forinttól 300 forintig válhatták meg éves működésüket (ez utóbbi egyedül Lichtneckert András Arany bárány szállodája érdemelte ki), míg a korcsmák és boltok legalacsonyabb bérleti díja éves szinten 30 forint volt. A vendéglőknek minősített italmérő helyeken ekkor már ételt is fogyaszthattak, a korcsmákban nem. Ennek tudható be, hogy a vendéglők olyan magas. A pálinkamérő helyek a régebbi boltok helyére léptek, ugyanis nem elsősorban és

nem kizárólag italméréssel keresték kenyerüket. A boltok külön engedéllyel mérhették a szeszes italt. (lásd a függelék 11. számú táblázatát).

Az I. körben az össz vendéglők 23.3%-a találhattuk. Feltűnően magas volt az A5-A6 osztályba sorolt, valójában ötöd-hatodosztályú vendéglők száma, melyek együttesen a vendéglők közel 80%-át alkották. Az ötödosztályú korcsmák jellemzték az V-VII. kört is. A pálinkamérő boltok közel 75%-a az első három körben volt.

Kizárólag magánkézen lévő vendéglőből összesen 244 találhattuk a város területén, ezen kívül korcsma 40, 33 pálinkamérő hely, ami a 317-es végösszeget adja.

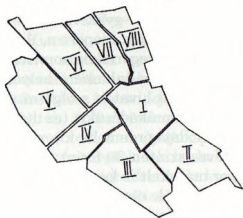
Amennyiben az italmérő helyek számával elosztottuk a városban lakók számát, a képzeletbeli 106-os átlaghoz juthattunk. Gondbaejtő, hogy a számítások és a munka egésze során figyelmen kívül hagytuk a város tulajdonában lévő vendéglőket, szállodákat, egyleti helységeket, a társas összejövetellek egyéb helyeit és alkalmait, ahol ugyancsak tekintélyes mennyiségű ital fogyott. Ezen hiányosságok figyelembevételével is megállapíthattuk az I. kör igen jó ellátottságát, valamint a II-V. körök viszonylagos magas egy italmérő/fő számát. A VI-VIII. köröket e tekintetben átlaghoz közelinek tekinthettük.

3. sz. táblázat Korcsmák, vendéglők és pálinkamérők száma körönként

1879	I. kör	II. kör	III. kör	IV. kör	V. kör	VI. kör	VII. kör	VIII. kör	össz.
vendéglő	56	21	28	27	42	34	17	20	244
korcsma	--	--	3	4	6	11	10	6	40
pálinkamérő	18	5	5	1	2	--	--	2	33
összesen	74	26	36	32	50	45	27	28	317

A korábbi bemutatástól némiképp eltérő megoldáshoz folyamodtunk azáltal, hogy az összegzést a fenti három csoportra történő felbontás követte. A vendéglőket (A), a korcsmákat (B), a pálinkamérő helyeket (C) betű jelzi (lásd a függelék 12. számú táblázatát).

A térképek elemzése során a statisztikai adatok további árnyalása következett, mondhatni életre keltnek a számok.

1. sz. kép Szabadka város kerületei (körei) a XIX. század második felében

A Zombori és Szegedi úttól délre fekvő, fekete földre épült városrészben az utak a magasabban fekvő horhosok (dombhátak) tetején, a víztől védett magaslatokon alakultak ki. A megtelepülés egyéb szempont-

jait is befolyásolta a vízrajz. A tengelytől északra a vízrajzi sajátosságok ugyancsak meghatározták⁶² az utak kiválasztását, hiszen a Halasi út a régi és az új és a mocsaras Jaszi-Barát kerüli meg. A nagy utak mentén építették meg a laktanyákat, a városon kívül bonyolították le a nagy állatvásárokat is. A kisebb, heti piacok a város központjában kaptak helyet.

A szárazmalmok a város egész területén arányosan oszlanak meg. Az öt szélmalom a városon kívül találhattuk.

Az italmérő helyek nagy koncentráltságát figyelhettük meg a város kereskedelmét és kisiparát összpontosító „városközpontban”. Az utak találkozásánál és azok közvetlen környezetében, a piacok és a későbbi hivatali központ területén az átlagosnál lényegesen nagyobb italmérő hely sűrűséget figyelhettünk meg.

Az áruforgalom (a szekéren történő áruszállítás) legfontosabb tengelye a Szegedi és Péterváradi út által alkotott útvonal volt. A szekerek beállására lehetőséget nyújtó korai Gasthaus-okat is itt találhattuk. Az tengelybe bele-torkolló főutak kereszteződésén is több vendéglőt nyitottak.

A városkapuk közvetlen közelében találtuk a város tulajdonában lévő, de leginkább bérlőknek kiadott csárdákat. A város itt és a központban valósította meg jelentős bevételét bérlőik által.

A Zombori út hosszú szakaszán összesen 30 italmérő helyet számolhattunk össze a központba érkezésig, a Péterváradi úton 15 italmérő sorakozott.

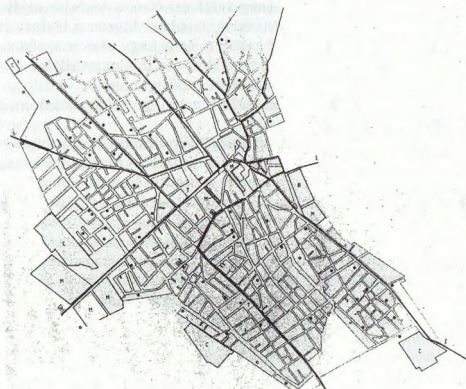
Hasonlóan motiváló tényező lehetett az italmérési engedély kiválásánál a vásártartási helyek közelsége. Az igények kielégítése céljából ezek a vendéglők már kocsibehajtási lehetőséggel is rendelkeztek. Természetesen ezt a telkek a városközpontiakhoz hasonlított többszörös mérete is lehetővé tette.

Ennél leglepőbbnek tűnhetett a szárazmalom-italmérő hely kapcsolata. A gabona őrlésére szolgáló szárazmalmok közelében, gyakran magában a szárazmalomban üzemelt italmérő hely. Ha egy teljesen elméleti távolságot, mondjuk az 50 méteren belüli vendéglőket és kocsmákat tekintjük közelinek, akkor a szárazmalmok 80%-a ezen a távolságon belül esett. A templomok környékén ugyancsak számos italmérő helyet találtunk.

A laktanyák környéke mindig kocsmáktól hemzsegett. Különösen tanulságos e tekintetben a megyei laktanya környéke a Péterváradi út mentén. A laktanya közelében és az azzal szemben fekvő lovaskifutó körzetében összesen kilenc vendéglőt üzemeltettek.

A vendéglők, kocsmák és boltok a már ismertetett főbb kommunikációs útvonalak mellett, a kevésbé jelentős utcák esetében is ott találhatók. Ha nem is a főutakon, akkor az esetek többségében utcasarkon, vagy az utcák egymásba torkolásánál álltak a vendéglők vagy kocsmák. Ismerve a kocsmárosok és vendéglősök élelmességét, az átutazó és csak esetleges vendégek mellett az állandó lakosság igényeinek kielégítése, valamint a saját megélhetés biztosítása érdekében olyan utcákat is sűrűn eltelepítettek, melyek úgy tűnik, a lakosság belső kommunikációjában töltöttek be nagy szerepet.

⁶² Ezúton mondok köszönetet Vass Géza szabadkai történésznek, aki korábbi elemzéseinek összefoglalását megosztotta velem.

2. sz. kép. A vendéglők osztályai a kommunikációs hálón (1+2+4)

A város központjában volt az Arany bárány szálloda, Lichtecker András vendéglője. Az I. körben találtuk a várakozásnak megfelelően az előkelő vendéglők (A2-A4 osztály) zömét. A negyedik osztályba sorolt vendéglők közül a város peremén is találtunk néhányat, valamint a Bajai és Halasi út közti területen, ahol vélhetően a vásárok kapcsán forgatott nagyobb pénzmennyiség keltette életre azokat. A központban magasabb igények érvényesültek, a egyes nemzetiségű népesség már a valóban városi igények alapján kívánt szórakozni. Ezekről eltekintve a város egész területén egyenletesen oszlottak meg az ötöd és hatodosztályú vendéglők. Ezeket tekinthetjük a város „falusi normája” kielégítőinek.

A boltok a térkép tanúságai szerint a város központjában és az attól délre fekvő részekben feküdtek. A területtől északra mindössze 4 boltot találtunk. Ez utóbbi területek zömében magyar, a VII. kör a zsinagóga és a temető között izraelita, valamint a VIII. kör szerb népességű volt. A másik értelmezés szerint a Pétervárad útra, a városközpontra és a II-III. körre épültek a boltok. A boltok mai italmérési gyakorlatából ihletet merítve a következőket állapíthatnánk meg: az önellátást minden szinten megszervező területeken (a tengelytől délre) a boltok nem élhettek meg másként, csak ha italeladással is pótolták jövedelmüket. Ezekben a körökben a boltok a vendéglők és kocsmák viszonylag alacsony számát egészítették ki. A tengelytől északra fekvő körökben a kocsmák száma nagyobb volt, ezért az egyéb szükségleteket a szatóc-boltok is ellátták. A kocsmákat (teljesen más szolgáltatásokat nyújtva) a

Zombori út és Szegedi út képezte tengelytől északra találhattuk meg. Mai szövegkörnyezetben ezek lennének a talponállók.

A város kialakulásának kezdetén a letelepedés egyik fontos tényezője volt az ismerős közegbe való bekerülés. Ennek egyik aspektusa a vallási vagy nemzetiségi alapon történő, már kialakult szegregáció. A később megvalósuló egyéni letelepedés is tekintetbe vette ezen szempontokat, és csupán a minden felülálló gazdasági erő az, ami némiképp változtatott a kezdeti elszigeteltségen. A vizsgált időszak végén (1879-80) a szegregáció-elkülönülés a város központjában már nem volt döntő, sőt sokadrangú, inkább a tőkeerő és státusz lett a meghatározó. A „falusinak” mondható részeken ezzel szemben csak ott találtunk az általánostól eltérő összetételt, ahol nem a statikus lakosság, hanem valamilyen más tényező (vásár, szárazmalom) is jelen volt.

A Péterváradai út mentén szerb, izraelita, német italmérőket is találtunk. A Zombori út mentén bunyevác, szerb és német vendéglősök voltak. A II. kör néhány szárazmalma körül ugyancsak vegyes italmérési helyek kaptak helyet. Az I-V. körben találtuk a bunyevác italmérők zömét. A központban és az kelet-nyugati tengely felett béreltek vendéglőt a magyarok. A szerb nemzetiségűek a városközpontban és a VIII. körben voltak többségben. Az izraeliták lakhelyükhöz közel és a központ peremén nyitottak boltot, vendéglőt. A tótok vendéglőit a város központjában találhattuk meg. A német nemzetiségűek (nevűek) a központban és a jelentősebb utak mentén mérték az italt. Olybá tűnik, a tőke és vállalkozó kedv a vendéglők osztályát és a földrajzi-gazdasági szempontokat figyelembe véve a számbelileg kisebb szerb, német, izraelita és tót vendéglősök körében koncentráldott.

A már eddig elmondottak mellett a negyedosztályú, tehát a valamivel jobb vendéglők a központ mellett a peremkerületeken, a Bajai és Halasi út közötti baromvásártér közelében voltak, itt már magyar nevű vendéglősöket találtunk. A Halasi és Zombori út találkozásánál harmad és másodosztályú, vegyes (bunyevác, német magyar) vendéglősök csoportja tűnt szembe.

A vállalkozó kedv és a borárok

Mint azt már leírtuk, a szabadkai homokvidék borai nem annyira a bor minősége, mint inkább a mennyisége iránti igényt igyekeztek kielégíteni. A bor és más szeszesitalok méréséből eredő adók jelentős bevételi forrást jelentettek a városnak. A kocsmárosok, a nagyobb haszon reményében silányabb borokkal töltötték tele a poharakat annak ellenére, hogy tettenérésük komoly következményekkel járt.

A kocsma, vendéglők és boltok - melyekben a szeszes italok mérése történt -, a hely, a szolgáltatások jellege alapján öt csoportba soroltatott. Egyik szempont (és az egyik közönségcsalogató) a táncmulatságok megtartása volt. Pülöp András kérvényében így folyamodott a Tanácshoz: „Tekintetes Tanács!

Alulírott alázattal esedezem, miszerint a Tekintetes Tanács nekem, a t.c.z. öregebb Magyar Imre úr házában a baromfi piacon bérbé tartott Korcsmában vasárnapokon, és egyáltalán minden engedett ünnep napokon, muzsika szó mellett táncvigalmakat tarthatni, meg engedni méltóztassék. Kelt Szabadkán 1861. Március hó 6-án. A Tekintetes Tanácsnak alázatos szolgája Fülöp András.⁶³ A kivizsgálás eredményeként kiderült, hogy: „...van szerencsém jelenteni, hogy a folyamodó Fülöp András, mint előbbeni jelentésemben is megérintve vala szomszédság panasza folytán, minthogy azok házuk s városháza közelében /haltéren baromfipiacon/ a szokott táncvigalmakat meg nem szívelhetvén különféle okok felhozása következtében múlt év Szeptember 23-án ebbéli vigalom tartásától eltiltatott.”⁶⁴ Nem állunk egyedi esettel szemben. A kocsmárosokat mindig sok panasz érte. Nemcsak a korcsmák, hanem a mellettük és környezetükben üzött kerítés is felháborította a békés lakosságot, ugyanis: „... az erkölcselenség, fajtalanság, botrány, feslettség, bujálkodás és éjjeli nyugalom háborítás meggátlása tekintetében kénytelenítetünk azon kérelmünket előterjeszteni, miszerint méltóztatnéka te(kinte)tes Tanács szomszédságainkban két bordélyház kinyitását - melyek közül Jakabfy Szvilenka Janka a Hofeller féle házban, a másikat pedig Mamzfeld Benedek takácsmester szándékoznak kinyitni, jobban mondva az utóbbi már ki is nyitotta -. hatóságilag most sz. Mihály napjától egyszer és mindenkorra eltiltani...”⁶⁵. Probojtsevits János prépost plébános felháborodottan írja:” Nem hozok fel Nagyságod előtt ujságot, midőn azt mondom, hogy Szabadkán a kéj-hölgyekkel üzlet példátlan botrányral tartozik...Nincs az a város, nincs az a község, hol e bűn olly nyilvánosan, olly szeméremsertőleg üzetik mint Szabadkán...miután a Kálváriához legközelebb laknak e botrányos hölgyek, tapasztaltatott már, hogy ott is szentségtelenítő botrányok követettettek el általok...”⁶⁶

A vendéglősök (ekkor még csak kocsmárosok) azonban nem a prostitúcióban, hanem a magas bérleti díjakban látták legnagyobb ellenségüket.

A Magisztrátus 1861. április 16-án tartott 5. rendkívüli ülésén is a magas adó elengedésére tett kérvényt tárgyalják, ezek szerint:“...e rendkívüli közgyűlés összehívásának oka a hozzá - a magisztrátushoz érkezett - f. April hó 10-én a szeszes italok mérésével foglalkozó 46. egyéneknek aláírásával az ez évi April hó 8-án tartott közgyűlés alkalmával a 143k számra hozott határozat módosítása tárgyába beadott folyamodvány- melyet szerinte minthogy az részben a város jövedelmével kapcsolatos részben pedig abban magánosodott élet kérdését látván rejleni - egyszerűen a rendes közgyűlésre utasítani a feletébb közeledő Szent György nap miatt melyen rendesen a korcsmái üzletek kezdetüket szokták venni...()....az ez évi april 8-án tartott közgyűlés alkalmával 143 sz. alatti határozat Szerint az általános kimérésre 50%-a tisz-

⁶³ Sz.V.L. 1959/polg 1862.

⁶⁴ Sz.V.L. 1959/polg 1862.

⁶⁵ Sz. V. Lt. 4468/polg 1862.

⁶⁶ Sz. V. Lt. 4455/polg 1862.

⁶⁷ Sz.V.Lt. Közgy. Ir. 1861/198.

tán pálinka mérésre 100% történt felemelése után annyira túlterhelnék - hogy az eddig gyakorlott üzlettől, amely saját v hozzájuk tartozói fenntartására egyedüli kereseti mód - a rendkívül felcsigázott díjjakat fizetni nem bírván - kénytelenek lennének elállni...⁶⁷

Ezt csak a legkritikább esetben tették meg a kocsmárosok.

A kocsmárosok a nagyobb haszonszerzés érdekében szerződösszegéstől sem riadtak vissza. Czurda Ede tanácsnok 1862-ben a rablógazdálkodás egyik formáját vázolta fel:

„Tisztelt Gazdasági szék!

A Bajmoki nagyvendéglőt Lichtneckert Antal Lichtneckert János jótállása mellett, Bajmoki mészárszéket Kunbajai Kraxner Mártony a Csantavéri nagy vendéglőt és mészárszéket Csantavéri Basch Jakab, a Sándori nagy vendéglőt Aradszki István Manojlovits Lázár Kezessége mellett, a Sándori mészárszéket Sándori Bóner Mihály, a Putri vendégfogadót Kunecz Jakab, a Tompai csárdát Keszler Josef, a Nagyfényi csárdát Hirsch Dávid Bóbits Márk Kezessége mellett, 1859-ik évi November hó 1-től 862-ik évi October hó végéig három évre oly kötelezettséggel vették haszonbérbe, miként az ezen jog után használó összes épületeket és kerítés falakat évenként nem csak belül hanem külsőleg is saját költségükön tisztogatni és javítani kötelesek, ellenben a város feljogosítva leend ezen hiányokat a haszonbérlok költségén helyreállítani.

Miután az érintett épületekben mindekkoráig semmi javítás sem tétetett, mi nem csak az épületek kárára van, hanem az új haszonbérloének leendő átadásakor kijavítani kellek, - tiszti kötelességemnek tartom erről a tisztelt gazdasági széket értesíteni, felkérve egyuttal, miként az illetők komolyan megintetnének, hogy az illető épületeket a szerződés értelem szerint legfeljebb okvetlenül f. évi September hó végéig helyreállítsák, ellenkezőleg azok a város részéről, a városnak szerződésileg átruházott jognál fogva, a haszonbérlo költségén helyreállítani fognának. Kelt Szabadkán, 862-ik évi Augusztus hó 19-én. Czurda Ede tanácsnok.“⁶⁸

A gyakori panaszok ellenére a kocsmatartás jól jövedelmező foglalkozásnak bizonyult, hiszen az engedély kérését elmulasztók igyekeztek azt mielőbb bepótolni:

Lichtbraun Sándor a Községtanácsnak írott levelében a következőket jegyezte meg:

„...Kúti Antalnak házában egy kocsmának való helyiséget béreltem ki, s hogy abban bort sert s pálinkát mérhessek, a szükséges italok bevásárlása körül körül fáradozásom közben a bejelentési határ idő lejárt a mi az én hibámon kívül történt mert hogy én bort mérni szándékoztam, azt igazolja a fenti szám alatti szerződés továbbá hogy én mint kiszolgált cs. kir. katona, miután más kereset módod nincs, a 2, 3, 4, 5, 6, alatt mellékelt okiratok szerint részint Szegeden, részint itt helyben mindég borméréssel foglalkoztam, s

⁶⁸ Sz.. V.L. 4048/polg 1862.

mint ilyen magamat mindig becsületesen viseltem, mivégből nem tudva a korcsma bejelentési határidőt, de ha éppen tudtam volna is, miutánazon időben hon nem voltam, magamat nem is jelenthettem, hogy tehát költségeim s beszerzett italaimon ne károsodjon, a korcsma jogért írásban folyamodom...1862 július 3-án”⁶⁹

Az italmérés első pillantásra egy jól jövedelmező, kis befektetéssel járó foglalatosságnak hatott a kor emberének szemében is. Nem véletlen, hogy olyan személyek is vállalkoztak kocsmatartásra, akiknek egyéb foglalkozásuk - úgy tűnik - nem tette lehetővé a békés felemelkedést. Horváth András női szabó kérvényében⁷⁰ az ünnep és vasárnapokon tartandó táncvigalmak megrendezésének engedélyét a következőkkel indokolta:

„Köztudomású dolog- hogy Bartek István Úrnak házáat, melyben eddig is Kávéház - bor - pálinka - sörmérés - táncvigalmat tarthatási joggal létezett, megvettem, tulajdonomná tettem.

Körülményeim - azon ház nekem nagyon sokba kerülván, - úgy parancsolták,- hogy felsőbb - megadott engedély mellett,- a Korcsma - és Kávéház üzletet is,- eddig szokott nő szabói mesterségemmel megférhetőleg, folytassam.

Rövid volt eddig az üdő - mely ily állásomba elfolyt,- de mégis azon keserű meggyőződésre jutottam, hogy a jelenlegi szűk üdőben - szorongatott helyzetben az emberiségnek,- maga a Korcsma és a Kávéház nem elegendő,- hogy tetemes áldozatok mellett is,- az elvállalt kötelességek pontos teljesítésénél,- csak legkisebb reményt is megnyithatna, hogy az ember, köztehetségéhez képest életét családjával csakis el tengethetné,- ha eleve más eszközökről nem gondoskodik,- melyek nemikép oda édesgetik a mulatni szerető közönséget.

Én ezen eszközt a táncvigalmak tarthatásában vélem feltaláltatni,- és mert azok tarthatása - se az uralgo törvények, se pedig a Város és emberiség java és céljjaival nem ellenkezik, esedezni vagyok bátor: Miszerint a szokott illetékeknek befizetése mellett, nekem arra engedélyt, hogy egész éven át 863-án norma napokat kivéve,- ünnep- és vasárnapokon táncvigalmakat - felsőbbiségi felügyelet mellett rendezhessek, adni méltóztassék.

Horvát András vendéglős”

A VI. körben lakó Faragó István beadványa további, számunkra fontos adatokat is elénk tárt: „Alulirott saját lakásomban több évek óta a szokott időszakban táncvigalmakat tartottam /.../ ez éven át a nyári napokban, illetőleg minden ünnepnapon /.../délután 3 órától esti 8 úráig nappali táncvigalmat megtartani szándékozom...”⁷¹

Grünvald Maximilián fél éves pálinkamérési engedély megadását kérte: ”Tekintetes Tanács! Alulirott alázattal esedezik, a Te(kin)t(e)tes Tanács elébe miszerint f.é. november hó 1-től fogva 864-ik év aprilis hó 24-ig 1-ső kör

⁶⁹ Sz.V.Lt. 2442/polg 1862

⁷⁰ Sz.V.Lt. 2962/polg 1863.

⁷¹ Sz. V. Lt. 1592/polg 1863.

84-ik sz. alatti lakházában csupán palinka mérési jog megadásáért, és rája díjt kiszabni engedélyt kér. Szabadka November hó 11. 863.⁷² A kapitányi hivatal az engedély megadását tüzetes vizsgálat elvégzéséhez kötötte, az engedély megadását így indokolta: "...helybeli szatócs ekkoraig mindig jó erkölcsű és minden tekintetben fedhetlen magaviseletet tanusított, továbbá hogy ugyanennek vagyonállása a cs: Kir dohánynak kicsinyben árulását lehetségessé teszi..."⁷³

Más esetben a kapitányi hivatal az engedély megadását megtagadta, ha annak szükségét érezte:

"...minthogy a kijelölt korcsmai helyiségből az udvarra bejárás nincsen megtagadni véleményeztetik"⁷⁴ A várostól távolabb eső Ludas pusztán Sztarek János a saját házában mérné vélhetően saját pálinkáját. A kérvényt elutasították, "...tekintettel arra, hogy a kijelölt helyiség Ludason létezik s a korcsmáknak a pusztákoni ellenőrzése kellőleg nem eszközölhető, miért is ez megtagadni véleményeztetik"⁷⁵

A bérlet árának csökkentését a legszívbemarkolóbb módon Szöllősy István⁷⁶ kérte, mint a kocsmaként működő ház tulajdonosa, bérlője Kőszegi Róza számára. Kérvényéből, melyet a „Tekintetes Városi Tanács! Legkegyelmesebb pártfogó Uraim!” megszólítással kezdte, majd így folytatta: "...azzal nem lehetek szerencsés magam és családom fentartani, és hogy más életmód kereset által kellek csakis a legnyomasztóbb helyzetben keresni meg az imádott mindennapi kenyerem: mert vagyon az elhuntt első hitves nőmtől hátrahagyott 4 apró neveletlen árváimra hagyományozott egy lakház 4-ik körben 2274-ik számok alatt, amelyben meg nem bírván élni, jobbnak gondolám sorsom javítása tekintetéből azt haszonbérbe kiadni, amit is már 3-ik éve hogy kiadtam hol egynek hol másnak, úgy jelenleg is Korcsma alá, és pedig kiki egyegy évre véve ki de bizz abban egyszem tölthet ki a fölfogadott évet, mert amiként én, úgy más sem képes benne megélni (...) és evégett nem valék képes már a ház több évi királyi adóját sem fizetni, sem a házat jó karban tartani (...) ezért adtam az említett Házat haszonbérbe Korcsma alá egy bizonyos Kőszegi Rózának, aki is számítva a házon csak az úgyis elég terhes előbbeni rajta szokott s kivetett 18 ftnyi Városi Bormérési tacs /accis:/ fizetésre, ami rája úgyis elég terhes, sőt még eddig úgy annyira hogy azzalis mákok megbuktak, tehát annál most bizonyosabb a bukás, veszteség mind a házon a most kivetett 30 ftnyi taxa mellett (...) azért e főbül bátorkodom...méltóztatnának bölcs belátásuk és méltányosságuknál fogva (...) és méghogy a legszerencsétlenebb ház, akinek is úgy hiszem tudva van a Városnál is, hogy ez előtt 4 éve a kapu fölötti része romba dőlt, azért tekintve mindezeket (...) a legnagyobb bizalommal kérném alázattal az említett Ház-

⁷² Sz.V. Lt. 5438/polg 1863.

⁷³ Sz. V. Lt. 6316/polg 1863.

⁷⁴ Sz.V. Lt. 1794/1872. Szekeres János kérvénye az I.kör 114 házban nyitandó sör, bor, pálinkas mérés engedélyezésére.

⁷⁵ Sz. V. Lt. 1717/polg 1872.

⁷⁶ Sz. V. Lt. 1508/polg 1868.

ra most kivetett terhes söt elviselhetetlen 30 ftnyi városi bormérési taxa fizetést a lehető legalacsonyabb fokra leszállítani...”

Török István özvegye, Domonkos Verona a hirtelen megnövekedett italmérési adó következtében előállt helyzetén szeretett volna változtatni azért, hogy a városi Tanácsnak címzett levelében⁷⁷ leírta az általa megvalósított forgalmat: „Lovas Antal özvegye 6-ik körbeli házában lévő pincét 76ft évi fizetéssel kibérelvén, abban Kocsmát nyitottam, s annak ellenére, hogy egész éven át legfellebbeztem 30 akó bort elmérek, mindezt fogyasztási adószedő jegyzőkönyvvel tanusíthatom, és annak ellenére, hogy egész helyiség mit birom, lakom és használom, alig 5 öll területes minden udvar nélkül, mégis a kocsmákat takarékos bizottmány 30 ftal megadóztatott -holott eddig ugyan ezért csak 18 ftot fizettem a múlt években és pedig akkor a’ midőn a szomszédságomban nem volt még a most újból nyitott két kocsmám, mi minden esetre hátrányomra leend.

Miért is a Tekintetes Tanácsot legmélyebb alázattal megkérem, méltóztatnék fennebbi alapos indokaim tekintetbe vétele mellett ezen terhes megadóztatás alól felmenteni, a múlt évi 18 vagy legfellebbeztem 20ftnyi fizetést elrendelni és megállapítani maradt, Szabadkán 1868 évi Majus 2-án

Legalázatosabb szolgálja Domonkos Verona Török István özvegye helyben.”

Szabó Mátyás 1879 november 6-án (késve) kért fél éves italmérési engedélyt III. kör 156. sz alatti házába, és mint írtja, „.....tulajdon házámban mintegy ötven akónyi tulajdon boromat kimérni óhajtván...”⁷⁸

Kezelnék vezérgondolatként azt a feltételezést, hogy a kocsmákban mért italok elsősorban az igényeket igyekeztek kielégíteni és csak másodsorban alakították a fogyasztási szokásokat. Azzal természetesen számolnunk kell, hogy a központ városi igényei és szokásai a peremkerületek ízlését is alakították, ezért a központ (vegyes nemezetiségű) italfogyasztási szokásaival kellett előbb-utóbb találkozunk az attól távol eső helyeken is.

Az első körben, mely kifejezetten vegyes lakosságú, mindhárom italfajtát mérték, gyakorlatilag az összes helyen. Az iparosok és kézművesek, akik a Monarchia egész területéről érkeztek, már a nyugati fogyasztási normákat hozták, ahol a sör volt a meghatározó szeszes ital.

A legkevesebb sört 1862-ben a VIII. körben mérték, amely kör a határozott szegregációt mutató XIX. századi Szabadkán⁷⁹ a “szerb fertálynak” számított.

Ugyancsak a VIII., valamint a vegyes (magyar és bunyevác) V. körnél, és a magyar VI. körnél tapasztaljuk a bor és a vele összefüggő pálinkamérési csúcsokat. A VII. kör még ugyancsak az északi részben, a szőlőkhöz közelebb eső területen helyezkedett el, de itt a pálinkamérés feltűnően magas aránya ötlött szemünkbe. Ezt zsidó kereskedők mérték, boltban. A boltban mért pálin-

⁷⁷ Sz.V. Lt. 1568/polg 1868.

⁷⁸ Sz. V. Lt. 9858/polg 1879.

⁷⁹ Vass Géza szíves közlése

ka után kellett a legalacsonyabb bérleti díjat fizetni, ritkább esetben a kevésbé tőkeerős kocsmárosok is csak pálinkamérési engedélyt kértek.

Tanulságos elemeznünk a harmadik táblázatot az éves és féléves bérletek alakulása tükrében.

A mindhárom italt mérők körében alacsony volt (7.7%) a féléves bérletet váltók aránya. Ebben mondhatni kiegyenlítette egymást a nyolc kör.

Más arányokat állapíthatunk meg a bort és pálinkát mérők közt. A féléves bérletet igénylők között sejthetjük azokat a kocsmatartókat, akik a saját termésüket mérték, illetve tőkeerejük nem engedte meg az éves vállalkozást, az esetleges anyagi csődöt. A tőkeerővel összefüggő másik kérdés a felvásárolt bor és pálinka mennyisége lehetett. Ha nem tudta az igényeket folyamatosan kielégíteni, a bérlet vált értelmetlenné.

A kizárólag pálinkaméréssel foglalkozó boltok aránya az egészhez képest 18% volt. A pálinka még a helyi körülmények között is jól tárolhatták, nem szorosan függött a szőlőterméstől. Egy aszályosabb évben is mérhető volt a tavalyi pálinka, de az is fontos, hogy a téli időszakban kelendőbbnek bizonyult.

A borárok és a vendéglősök életszínvonala

Az az általánosan elfogadott vélemény, miszerint a gazdasági felemelkedés és kapitalizálódás egyik legkönnyebben megvalósítható útja éppen az ital mérése lett volna, pontos helyi adatok híján nem bizonyítható és még további elemzések tárgyát képezheti. Az italmérésért befizetett bérletből származó jövedelem a városi pénztár számára ugyanakkor igen komoly bevételi forrást jelentett. Emellett a bevett gyakorlat szerint a "...a város határán kívül termelt és a városba fogyasztás végett behozandó szeszest italok után fizetendő díjak szedéséről /accisa/⁸⁰ is jelentős jövedelem származott. E jog 1862-ben arverés útján került a bérlő, Geiger Adolf kezébe, akit „gyapjúbárónak” neveztek, meggazdagodásának módjára utalva. Az accisa jogát 4000 ft-ért kapta egy évre bérbe⁸¹. A licitáláson rajta kívül Lichtneckert András, Berger Armin és egy Fürst nevű vett részt. A kikiáltási ár 3400 ft volt. Ezt a bormennyiséget később a városi csárdákban és vendéglőkben mérték szét. Az így behozott bor mennyiségéről nem állt rendelkezésünkre számszerű adat. Az viszont elgondolkodtató, hogy a kimagasló hozam ellenére még külső forrásokat is igénybe vettek. Arra következtethettünk ebből, hogy a bor jelentős része eladhatatlan volt és a vizek rossz minősége miatt általánosan fogyasztottak, esetleg a zugkimérések száma rendkívül magas lehetett..

A vendéglősök azon rétege, amely saját borát mérte vagy csak kisebb mennyiségben vásárolt italt, kevésbé volt a piaci árak ingadozásának kitéve.

Az italmérési kedvre közvetlenül hatottak a megyei szüreti eredmények és az ennek tükrében kirajzolódó árak. 1875-ben egy holdon átlagosan 18 hekto-

⁸⁰ Sz. V. Lt. 1353/polg 1862.

⁸¹ Sz. V. Lt. 1353/polg 1862.

liter bor termelt a 21000 kh összes szőlőterületen. A fokozatosan növekvő szőlőterületen kimagaslóan rossz eredményt könyvelhettek el 1876-ban, mikor 0.4 hektoliter bort vallottak be.

Ettől mondhatni függetlenül alakult a bor megyei átlagára. (Lásd a függelék 13. számú táblázatát).⁸²

Az 1878-as év feltűnően alacsony árai talán arra ösztönözték a szőlősgazdákat, hogy a következő évben több italmérést nyissanak. A megyei átlagokat figyelembe véve a Bács-Bodrog-megyei szőlők árát nagyban befolyásolta azok magas hozama is. (Lásd a függelék 14. számú táblázatát).⁸³

Ha tehát valaki az átlagos szőlő területén megállapított 31.4 akó borát kívánta áruba bocsátani, azért elméletileg 145 ft-tól akár 180 ft-ig terjedő pénzszeget is kaphatott volna.

Ennél azonban lényegesen többet hozott a konyhára a bor poharakba vagy palackba mérése, a saját bor minőséges borként történő árusítása. Ha a rendelkezésünkre álló Palics-fürdő vendéglői árjegyzékét tekintjük át 1875-ből, abban nemcsak a bor és más italok áaira lelhetünk, hanem a vendéglőben felszolgált ételek fajtáira és áaira is. Ennek tanúsága szerint az asztali bor iccége (1 magyar akó 64 icce) 26 krajcár, a magyaráti iccége 40, a szilvási 60 xr volt. A palackozott borok közül a villányi 60, a ménesi nagypalackos 60, a kispalackos 35 xr tett ki. Emellett a feketekávé 12, a fehér 20, a csokoládé 32, a puncs 30, az „oroszthea” 30, a császár 40, a borleves 25 a limonádé 20 krajcárba került poharanként.⁸⁴

Ha viszont ragaszkodott a termés eladásához, erre az 1876-os év mutatkozott a legjobbnak, ugyanis ekkor volt a legmagasabb a borár. Ezt a filoxérvésznek tulajdoníthatták.

A vendéglős ha kedvezni kívánt vendégeinek és többet bora volt, akár a bormennyiség egy részén sört is vásárolhatott, ami időszakonként eleve haszonnal járt (lásd a függelék 15. számú táblázatát).

A szabadkai vendéglők, boltok, kocsmák épületei

Az italmérésért folyamodó személyek a már bemutatott helykiválasztásában, – amikor is az üzleti siker vezérelte őket –, a helyi adottságokhoz igazodtak. Amennyiben saját házukban létesítettek kimérést, leggyakrabban az utca felőli helységet alakították ki erre a célra. A házak átalakítása tehát csak egy utcára nyíló ajtó nyitásával történt, amit az egyik ablak helyébe állítottak.

A fogadók és vendéglők már lényegesen több kényelemmel szolgáltak. 1880-ban az I. kör 23. sz. alatt álló vendégfogadó bővítésére kértek engedélyt a mérnöki hivataltól. A már meglévő, 4x4 m-es söntéssel, az ugyanekkora

⁸² Matlekovics S. 1897. I. 324.

⁸³ Magyarország szőlészeti statisztikája. 1876. 159.

⁸⁴ Sz. V. Lt. 1567/polg 1874. Levesek : kenyérleves tojással 10, fehérleves 8 Barna 12. A sódar 30, a besózott nyelv 30xr.

konyhával, egy 12x12m-es vendéglő résszel, hét darab 2.90x4.20m-es vendégszobával rendelkező földszinti rész fölé további tizenöt szobát szándékoztak építeni. Az építendő emelet külső méretei 12x28.40 m voltak. Léván az épület a Szegedi és Pétervárad utca mentén, az ilyen bővítést a növekvő forgalom váltotta ki. A folyosó végén találhatták az emeletenkénti három illemhelyt. (1-3. ábra) A város kevésbé beépített részein a szekerek színbe állítására és a lovak pihentetésére is mód nyílt. Az épület egésze alatt pince húzódott.

Zelich Antal II. kör 287 sz. lakos háza mellé pincére és egy arra felépülő szobára nyújtott be építési kérvényt. Az építendő helyiségek nem kerülhettek az utcai részre, mert a ház az utcára épült, de a pitvar és a tisztaszoba külön egységet alkotott azáltal, hogy hátsó szoba ajtaját elfalazták, az újonnan épülő szoba a régi lakószobával egy 8x4 m-es helyiséget alkotott, alatta volt a pince (4. ábra)⁸⁵

A boltok igényeltek legkisebb helyet. A VII. kör, Fűzfás utcai Papp János régi háza utcai szobáját kéthelyiségessé alakította át azzal, hogy közfalat emelt és ajtót nyitott az utcára.⁸⁶ Az így kapott helység sem volt nagyobb 25 négyzetméternél.

Más esetben külön épületet is emelhettek a telken, de az sem haladta meg a fent leírt nagyságot.⁸⁷

Arra is találhatunk példát, hogy az nagyérdemű mindennemű igényének kielégítése céljából a sör és bor mérését a gőzfürdő helyeibe kívánták gyakorolni. A VII. kör 351-ik házában működő gőzfürdőt Jóó és Fürst üzemeltették, itt az A6 osztályba sorolt italmérést nyitottak meg ezáltal.⁸⁸

Az italfogyasztás, az italfogyasztó helyek lehetőséget jelentettek a közösségformálásra és annak helyszínei is voltak. Egyben együtt jártak is a közösségi alkalmakkal. Az elemzés során elének tárul a társadalmi és sajátos nemzeti szegregáció következtében a vendéglők és a kocsmák vendégeinek körét és az átmenő forgalomra alapozó italmérők vendégeit is íratlan szabályokkal kötötték. Ennek tudható be, hogy közismertek voltak a bankárok, kereskedők, földbirtokosok, de az iparosok vagy fuvarosok találkozóhelyei is.

Összefoglalás

Az elemzésből két tanúság vonható le túl azon, hogy a piaci erő mindig is meghatározó tényezője volt az italmérők anyagi felemelkedésének. A szabadkai területi szegregáció szabályait figyelembe véve csak a saját környezetben, vagy az ütoerekként funkcionáló utakon lévő kocsmák és vendéglők tudtak haladást felmutatni. Az italmérők másik lehetősége a város több pontján nyitandó italmérésekben vagy a szélesebb igény kielégítésében rejlett, hiszen

⁸⁵ Sz. V. Lt. ép. eng II. kör 5. /1880

⁸⁶ Sz. V. Lt. 2463/polg 1873.

⁸⁷ Sz. V. Lt. ép. eng. IV. kör 1./1880.

⁸⁸ Sz. V. Lt. 9858/polg 1879.

ilyenkor kevésbé függtek a italárak és termésátlagok kiváltotta ingadozásoktól. Ezt bizonyítja az is, hogy a két lajstrom alacsonyabb rendű italmérői között csak ritkán találunk azonos személyeket. Csak a nagy kocsmárosdinasztíák maradtak fenn, valamint a központ előkelő tulajdonosai. A többiek eltűntek, vagy visszacsúsztak a napszámosok vagy zsellérek csoportjába.

LITERATURA – IRODALOM

BALLAI, KÁROLY (Bez godine izdavanja). Magyar korcsmák és fogadók a XIII-XVIII sz. ban. (Krème i gostione u Mađarskoj u XIII-XVIII veku). Budapest

ELIAS, NORBERT 1987. Gyermekek, család, halál. (Dete, porodica, smrt) Gondolat. Budapest.

GYÖRE, KORNÉL 1976. Szabadka településképe. (Slika naselja Subotice). Subotica.

IVÁNYI, ISTVÁN 1892. Szabadka sz. kir. város története. I-II. (Istorija sl. kr. grada Subotice) Szabadka. 1886-1892.

IVÁNYI, ISTVÁN 1906. Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. (Istorijski i geografski imenik Bač-bodroške županije) III. Szabadka

KORENI 1991. Svedočenje vekova. Subotica.

MALUSEV, SÁNDOR 1906. Szabadka sz. kir. város cím és lakjegyzéke. (Imenik sl. kr. grada Subotice) Szabadka.

MATLEKOVICS, SÁNDOR 1897. Magyarország szőlészeti statisztikája. (Vinogradarska statistika Mađarske). Budapest.

KELETI KÁROLY (red) 1876. Nemzetközi statisztika. Szőlészet. Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL

Magyarország szőlészeti statisztikája. (Vinogradarska statistika Mađarske) Budapest. 1872.

Magyarország szőlészeti statisztikája. (Vinogradarska statistika Mađarske) Budapest. 1876.

Szabadkai Közlöny (Subotički Bilten)

IV godina. 1879.

Szabadkai Ellenőr. (Subotički Kontrolor)

I godina 1879.

Arhivski izvori – Levéltári források

Istorijski Arhiv Subotice, Fond 02. (spisi Gradskog Senata) – (A Szabadkai Történelmi Levéltár, a városi szenátus összeírásai)

1592/polg 1862

1959/polg 1862

2010/polg 1862

2011/polg 1862

2442/polg 1862

4455/polg 1862

4468/polg 1862

2962/polg 1863

5438/polg 1863

6316/polg 1863
 4142/polg 1867
 1508/polg 1868
 1567/polg 1872
 1717/polg 1872
 2463/polg 1873
 ép. eng II.5 /1880
 1891/198

PRILOG – FÜGGELÉK

1. sz. táblázat.⁸⁰ – Tabela br. 1.

	birtokosok száma broj posednika	a szőlő területi nagysága veličina vinograda ukupno		Termelt bor (akóban) Količina vina (u akovu)		
		kat.jutro (1600)	-öl -hvat	fehér belo	vörös- crveno	siller-šiler
Szabadka Subotica	3.560	3.618	1170	1.001	12.010	49.125
Baja	895	1.479	578	239	2748	5382
Újvidék Novi Sad	30	79	172	1080	--	--
Zombor Sombor	690	150	1237	810	1530	2250

2. sz. táblázat. – Tabela br. 2.

	1853 kataszteri kimutatás katastarsko sumiranje (kh=1600nöl) ⁸⁰	1872 községi kimutatás opštinsko sumiranje (kh=1600nöl)	1885 szőlőterület hektárban ⁸⁰ vinogradi u hektarima	1894 szőlőterület hektárban vinogradi u hektarima
Bács-Bodrog Bač-Bodroška	21.784	19.985	13.320	13.831
Temes Tamiška	21.587	35.461	25.598	4.000
Torontál Torontalska	13.891	19.935	11.793	7.668

⁸⁰ Magyarország szőlészeti statisztikája. 1876. 273.

3. sz. táblázat. Átlagos bortermés 1861-1872 között⁹⁰, akóban kifejezve.
Tabela br. 3. Prosečni rod vina između 1861-1872, izražen u akovima

	fehérbor belo vino	vörös crveno vino	siller šiler	összesen ukupno
Bács-Bodrog Bač-Bodroška	15.300	74.982	70.895	161.177
Temes Tamiška	219.397	40.039	110.515	369.951
Torontál	92.553	33.116	56.927	182.596
Torontalska				
Szerém Sremska	50.062	17.217	63.705	130.984

4. sz. táblázat. Átlagos bortermés holdanként, akóban⁹¹.
Tabela br. 4. Prosečni prinos vina po katastrarskom jutru vinograda, izražen u akovima

	Bács-Bodrog Bač-Bodroška	Temes Tamiška	Torontál Torontalska	Szerém Sremska
jó évben dobra godina	57.2	41.3	43.3	45.5
közepes évben srednja godina	31.4	22.2	24.	27.5
rossz évben slaba godina	10.3	7.1	7.5	12.5

5. sz. táblázat. A szőlőtermelő községek és birtokosok száma,
a fejenkénti birtok átlagos nagysága (kh).⁹²
Tabela br. 5. Broj opština sa vinogradom, broj posednika i prosečna veličina imanja (kj)

	szőlőtermelő községek broj opština	birtokosok száma broj posednika	átlagos nagyság (kh) prosečna veličina (kj)
Bács-Bodrog Bač-Bodroška	97	24.883	0.80
Temes Tamiška	127	28.560	1.24
Torontál Torontalska	135	27.483	0.72
Szerém Sremska	24	18.201	1.12

⁹⁰ Magyarország szőlészeti statisztikája. 1876. 107.

⁹¹ Mo. szőlészeti statisztikája 1876.126.

⁹² Mo. szőlészeti statisztikája. 1876. 216.

6. sz. táblázat. Szűreti eredmények Bács-Bodrog megyében 1875-1890 (hektoliterben).⁹³

Tabela br. 6. Berbanski rezultati Bač-Bodroške županije između 1875-1890 (u hektolitrama)

	terület površina (kh)	must- mošta (hl)	fehér belo	vörös crveno	siller šiller	átlag egy holdon prosek/kj	össz ukupno
1875	21.000	415.390	47.465	183.269	119.768	18	350.523
1876	21.069	9.167	1.148	3.762	2.494	0.4	7.405
1885	23.148	214.326	43.689	79.228	67.281	8.34	190.198
1886	22.847	190.834	24.285	97.512	45.933	7.52	167.730
1887	21.334	210.329	36.466	99.403	48.869	8.88	184.738
1888	22.287	237.970	34.518	91.651	68.737	9.63	194.906
1889	21.393	112.685	19.492	39.034	41.005	4.77	99.531
1890	21.714	174.066	31.610	47.094	69.848	7.23	148.552

7. sz. táblázat. Szabadka lakosságának vallási összetétele 1890-ben⁹⁴

Tabela br. 7. Stanovništvo Subotice po veroispovesti 1890. godine

római katolikus - rimokatolici	66.635 (91.6%)
görög katolikus - unijati	143 (0.2%)
görögkeleti vallású - pravoslavci	2480 (3.4%)
ágostai evangélikus vallású -	249 (0.3%)
református helv. vallású - reformati-protestanti	665 (0.9%)
unitárius - unitarijci	9
egyéb keresztény hitfelekezetű - ostali hrišćani	16
izraelita - izraeliti	2540 (3.5%)

8. sz. táblázat. A vizsgált időszak Szabadkájának népessége és a házak száma.⁹⁵

Tabela br. 8. Broj kuća (domaćinstva) i duša između 1862-1890 u Subotici

kör- kvart	1862		1880		1890	
	házak broj kuća	lélekszám broj duša	házak broj kuća	lélekszám broj duša	házak broj kuća	lélekszám broj duša
I.	508	3467	--	3580	513	4399
II.	851	4234	--	4018	779	4826
III.	899	5934	--	5325	1019	6008
IV.	621	4533	--	4027	655	4273
V.	1053	7620	--	6311	1102	6697
VI.	724	5233	--	4787	757	5548
VII.	359	2896	--	2652	380	3177
VIII.	519	4457	--	3100	503	3645
Összesen Ukupno	5534	38382	--	33820	5708	38573

⁹³ Mo. szőlészeti statisztikája 1876. 217.⁹⁴ Iványi I. 1892. II. 257.⁹⁵ Iványi I. 1892. II 255.

9. sz. táblázat. (s-sör, b-bor, p-pálinka):

Tabela br. 9. (p- pivo, v-vino, r-rakija):

1862	I. kör	II. kör	III. kör	IV. kör	V. kör	VI. kör	VII. kör	VIII. kör	össz.
sbp- pvr	57	18	21	22	31	28	17	14	208
sp -pr	1	2	--	1	--	--	1	--	5
p-r	9	3	3	5	8	5	19	2	54
bp-vr	5	--	5	15	13	14	1	11	64
sb-pv	--	--	--	1	--	--	1	--	2
össz-ukupno:	72	23	28	44	52	47	39	27	333
házak száma 1862-ben broj kuća 1862 g.	508	851	899	621	1053	724	359	519	5534
%	14.1	2.7	3.1	7	4.9	6.5	10.8	5.2	6
féléves bérlet 1862 polugodišnje točenje 1862	16	3	10	3	18	5	7	10	72
%	3.1	0.3	1.1	0.4	1.7	0.7	1.9	1.9	1.3

10. sz. táblázat. Az italmérésért folyamodók nemzetiségi aránya körönként
a következőképpen alakult 1862-ben:

Tabela br. 10. Nacionalna pripadnost zahtevodavaca za celogodišnje točenje pića u 1862

éves 1862 godisnji zahtev 1862	szerb Srbi	tót- Slovaci i Cesi	magyar Mađari	bunyevác Bunjevci	német Nemci	izraelita Jevreji	össz ukupno
I. k.	13	3	16	16	16	8	72
II.k.	3	--	1	11	4	4	23
III.k.	3	1	5	14	3	3	28
IV.k.	3	--	12	18	5	6	44
V.k.	2	4	12	27	3	4	52
VI.k.	--	4	20	7	5	11	47
VII.k.	10	--	6	3	4	16	39
VIII.k.	16	--	7	--	2	2	27
összesen- ukupn	50	12	79	96	41	54	333
%	15	3.6	23.7	28.8	12.3	16.2	100
a lakosság nemzetisége /vallása (1850) broj pripadnika nacionalnosti ili vere u gradu (1850)	2.676	27	27.318	13.894	826	2540	48958
%	5.4	0.0	55.8	28.4	1.6	5.1	100
Az italmérők aránya nemzetiségükön belül Postotak zahtevodavaca u okvirima svoje nacionalnosti	1.8	44.4	0.3	0.7	4.9	2.1	0.6
féléves italmérés 1862/63 Zahtevodavacai na pola godine 1862/63	7	1	26	24	9	5	72
%	9.7	1.3	36.1	33.3	12.5	6.9	100

11. sz. táblázat. Az összesített táblázat az 1879/80 évre eképpen alakul:

Tabela br. 11. Sumirani broj gostiona, krême i mesta za toćenje rakije za 1879/1880 godinu:

	I.k.	II.k.	III.k.	IV.k.	V.k.	VI.k.	VII.k.	VIII.k.	Ø
A1	--	--	--	--	--	--	--	1	1
2	3	--	--	--	2	--	--	1	6
3	1	--	--	3	--	1	--	1	6
4	18	--	1	3	7	5	2	1	36
5	18	7	14	2	23	10	5	6	85
6	16	14	13	19	10	18	10	10	110
B1	--	--	--	--	--	--	1	--	1
2	--	--	--	--	--	--	--	--	--
3	--	--	1	--	--	1	1	--	3
4	--	--	1	1	1	--	--	--	3
5	--	--	1	3	5	10	8	6	33
C1	1	--	--	--	1	--	--	--	2
2	1	--	--	--	--	--	--	--	1
3	1	--	--	1	--	--	--	--	2
4	1	--	--	--	1	--	--	2	4
5	14	5	5	--	--	--	--	--	24
összes ukupno	74	26	36	32	50	45	26	28	317
lélek-szám broj duša	3580	4018	5325	4027	6331	4787	2652	3100	33820
italméro/fő toćiona pica po glaví stanovnika	48	154	147	125	126	106	102	110	106

12. sz. táblázat. Az italmérésért folyamodók nemzetiségük szerint 1879-ben:

Tabela br. 12. Nacionalnost zahtevodavaca 1879. godine

	szerb Srbi	tót- Slovaci i Česi	magyar Madari	bunyevác Bunjevci	német Nemci	izraelita Jevreji	össz ukupno
I. A	8	4	20	14	10	--	56
I. B	--	--	--	--	--	--	--
I. C	3	1	6	1	4	3	18
I. össz ukupno	11	5	26	15	14	3	74
II. A	2	--	2	13	3	1	21
II. B	--	--	--	--	--	--	--
II. C	--	--	1	--	--	4	5
II. össz ukupno	2	--	3	13	3	5	26
III. A	2	--	1	24	--	1	28
III. B	1	--	--	--	--	2	3
III. C	--	--	--	1	1	3	5
III. össz ukupno	3	--	1	25	1	6	36
IV. A	2	--	5	16	4	1	28

VIII. A	4	--	9	4	2	1	20
VIII. B	4	--	1	1	--	--	6
VIII. C	2	--	--	--	--	--	2
VIII. összes ukupno	10	--	10	5	2	1	28
A. összes ukupno	23	5	85	100	24	9	244
%	9	2	34.8	40.9	9.8	3.6	100
B. összes ukupno	8	--	7	8	6	11	40
%	20	--	17.5	20	15	27.5	100
C. összes ukupno	6	1	8	3	5	10	33
%	18.1	3.3	24.2	9	15.1	30.3	100
összesen sveukupno	37	6	100	111	35	30	317
%-ban	11.7	1.7	31.5	35	11.5	9.4	100
nemz ukupan broj pripadnika nacional.	2500	325	30.075	24.137	1479	2540	61.367
%	3.5	0.5	49	41.1	2.4	3.5	100

13. sz. táblázat. A bor átlagára 1873-1883 között a Bács-Bodrog megyében
Tabela br. 13. Prosečna cena vina u Bač - Bodroškoj županiji 1873-1883. godine⁹⁶

	must mošt (hl/ft)	újbor novo vino (hl/ft)	óbor staro vino (hl/ft)	csemegebor delikatesna vina (hl/ft)	aszúbor samotok (hl/ft)
1873	9.60	11.98	--	--	43.04
1874	10.12	14.70	--	--	73.12
1875	5.93	7.56	--	--	89.14
1876	7.15	8.32	--	--	137.27
1877	7.00	7.67	--	--	45.89
1878	4.06	5.18	--	--	50.00
1879	4.75	5.57	--	--	40.65
1880	6.70	8.74	11.81	24.31	60.76
1881	6.48	8.69	13.03	26.66	80.05
1882	7.25	8.01	12.11	50.68	132.61
1883	7.98	9.84	12.74	34.22	89.97

⁹⁶ Matlekovics Sándor, navedeno delo, 324.

14. sz. táblázat. Megyei borárak 1861-1872

Tabela br. 14. Cene vina u periodu između 1861-1872 (forinta / akov)⁹⁷

	Bač-Bodroška zupanija	Tamiška zupanija	Torontalska zupanija
1861	4.27	4.56	4.34
1862	4.59	4.22	4.24
1863	4.57	4.12	4.54
1864	4.66	4.28	3.86
1865	4.62	4.46	4.16
1866	5.52	4.77	4.67
1867	4.81	4.90	4.34
1868	4.41	4.96	4.25
1869	4.93	4.77	4.25
1870	4.93	5.15	4.59
1871	5.35	5.44	4.99
1872	5.76	6.72	5.42

15. sz. táblázat. A legmagasabb és sör- és borárak Szabadkán 1874-1890 között.

Tabela br. 15. Najviše i najniže cene vina i piva u periodu 1874-1890. godine.

	Legmagasabb borár - najviša cena vina	Legalacsonyabb borár - najniža cena vina	Legmagasabb sörár - najviša cena piva	Legalacsonyabb sörár - najniža cena piva
1874	16.65 ft / akov ¹⁰⁰	7.13	10.64 ft / akov	6.56
1875	16.82	7.83	10.87	6.43
1876	23.50 ft / hl	13	20.05 ft / hl	12.47
1877	21	13	--	--
1878	--	--	23	14
1879	--	--	--	--
1885	17.17	13.67	20	17.33
1886	16	12	25	23
1887	16	12	20	18
1888	16	12	20	18
1889	16	12	20	18
1890	16	13	20	18

THE TAVERNS OF SUBOTICA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY (1862-1879).

One of the aims of our consideration was to show the consummation of spirits in the town of Subotica in the chosen period. The main characteristics can be told in few sentences: according to the local circumstances it was a wine of lower quality – shiller that was manufactured mostly and which corresponded with the quantity of wine on the sandy terrain of Subotica. As it

⁹⁷ Keleti Károly (red), navedeno delo, 159.

can be seen there are differences among the traditions of wine consuming in the center of the city with multinational population. There is a beer-drinking part of population in the center and the wine-drinking periphery. The beer-drinking culture was later spreading toward the periphery and it caused the qualitative development of these restaurants and the larger consummation of beer among the "peasant" population of the city. We can conclude that before the beer-drinking habit started to spread, city dwellers (German, Czech, Slovak, Serb and Jewish ethnic groups) drink every kind of spirit but the Hungarians and the Bunjevacs drink beer only when they are older. This fact proves the "center-periphery" theory, presuming that all the technical and other innovations were spreading from the center to the periphery. What else, we have to consider the ethnic segregation as an important fact. The growth of the number of restaurants and their higher quality is connected with the growth of the trading ability of the city and the welfare of its population. We can conclude that in the examined period the population inhabited in the center of the city was economically more powerful for restaurant management. They were mostly Germans, Jews, Serbs, Czechs and Slovaks.

The Hungarians and the Bunjevacs owned pubs and inns of lower range like the owners who requested permission for half a year.

Restaurants that wanted to satisfy the needs of city dwellers imported articles as billiards and organized dance festivals, taking bigger cities in the country as models.

The ultimate aim of this work is to give a modest contribution to the historical knowledge of the city and to reveal some unknown facts and to explain them in the same time.